

โลกให้เขารับนับถือ ซึ่งทั้งสองนี้ไม่มีผลดีต่างกันเลย

คนที่มิใช่หยาบกระด้างต่อศาสนาก็เป็นคนในลักษณะนี้เหมือนกัน จึงไม่มีทางได้รับประโยชน์จากศาสนธรรม แม้เป็นของวิเศษเพียงไรเท่าที่ควร เอาแต่ชื่อออกประกาศกันว่าตนนับถือศาสนา แต่ไม่ทราบว่าเป็นศาสนาอะไร และมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้นับถืออย่างไรบ้าง ถ้าประสงค์อยากทราบข้อเท็จจริงจากศาสนาอย่างแท้จริงแล้ว ตนกับศาสนาก็เป็นอันเดียวกัน ความสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตนย่อมกระเทือนถึงศาสนาด้วย ความประพฤติชั่วก็กระเทือนถึงศาสนาเช่นกัน คำว่าศาสนา คือแนวทางที่ถูกต้องแห่งการดำเนินชีวิตนั้นแล จะเป็นอันมาจากไหน

ถ้าคิดว่าศาสนาอยู่ที่อื่นนอกจากตัว ก็ชื่อว่าเข้าใจศาสนาผิดจากความจริง การปฏิบัติต่อศาสนาก็ปฏิบัติไม่ถูก คำว่าไม่ถูกนี้ ไม่ว่าจะอะไรไม่ถูก ของนั้นใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ แม้ได้ก็ไม่ถูกตามกฎหมาย คือได้แบบขวางโลก ขวางธรรม ขวางตน และขวางผู้อื่นไปทั้งนั้น คิดอย่างง่าย ๆ และเห็นประจักษ์ตา คือ การบวกลบคุณหารไม่ถูก ตัดเสื่อกางเกงไม่ถูก เย็บเสื้อผ้าไม่ถูก สามภริยาปฏิบัติไม่ถูกตามจารีตประเพณี คู่รักปฏิบัติไม่ถูกตามคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้ต่อกัน พ่อแม่กับลูก ๆ ปฏิบัติต่อกันไม่ถูก การแสวงหาทรัพย์ไม่ถูกทาง การจ่ายทรัพย์ไม่ถูกทาง ขับรถไม่ถูกกฎหมาย เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานไม่ถูกต้องตามกฎหมาย อันเป็นเครื่องปกครองโลกให้ร่มเย็นทั่วหน้ากัน ราษฎรกับเจ้านายปฏิบัติต่อกันไม่ถูกต้องตามระบอบประเพณีและกฎหมายบ้านเมือง ขาดความเคารพนับถือกันและกลายเป็นข้าศึกต่อกัน

เหล่านี้จะเห็นเป็นความเสียหายมากน้อยกว้างแคบเพียงไร ผลคือความผิดหวังและความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่ทำผิด จะแสดงขึ้นที่ไหน ถ้าไม่แสดงขึ้นตามจุดแห่งเหตุที่ทำผิดก็ไม่มีที่แสดง ขึ้นชื่อว่าผิดแล้วผลคือความเสียหายต้องแสดงขึ้นตามเหตุนั้น ๆ แม้คนที่ทำผิดต่อผู้อื่นโดยที่เขาจะทราบว่าตัวทำผิดต่อเขาหรือไม่ก็ตาม ผลคือความเสียหายที่จะระบาดออกจากการทำผิดนั้น ปิดไม่อยู่แน่นอน ต้องแสดงสุดขีดแห่งการทำผิด จะเป็นฝ่ายใดได้รับไม่เป็นปัญหา ข้อแก้ตัวว่าทำผิดแล้วผลไม่แสดงตัวให้ปรากฏ อย่างไม่ต้องแสดงมากนักจนถึงขั้นแดงโร่ทั่วดินแดน

ฉะนั้นคำว่าไม่ถูก เช่น คิดไม่ถูก พูดไม่ถูก และคำว่าผิดนี้จึงเป็นจุดที่ควรสนใจอย่างยิ่ง ไม่ชินชาตามัว ไม่เหลียวแลเรื่องจะแก่กล้าพรวดเอาตัวผู้เลื่อนลอยต่อความผิดให้ลุ่มจมอย่างเห็นประจักษ์ตาในขณะนี้ชาตินี้ ไม่ต้องมองไกลอันเป็นการตะครุบเงามากกว่าถูกตัวจริง เพราะศาสนามิใช่เงาเครื่องหลอกหลอนคนให้โง่ แต่เป็นศาสนาที่ให้ความจริงทุกประทุที่ประกาศสอนไว้ ไม่ผิดพลาด ถ้าผู้นับถือไม่ปฏิบัติให้ผิดพลาดไปเอง แล้วกล่าวตู่ศาสนาไม่เป็นท่า ซึ่งเป็นการกวนความผิดพลาดมาทับถมโจมตีตัวเอง ให้เกิดความทุกข์ร้อนจนหาที่ปลงวางไม่ได้เท่านั้น จึงไม่มีปัญหาสำหรับศาสนาซึ่งเป็นของบริสุทธิ์มาตั้งเดิม

ท่านกล่าวซ้ำอีกว่า คนเราถ้ายอมรับความจริงตามหลักศาสนาที่สอนไว้ ตัวย่อมได้รับความเป็นธรรม คือตัวเย็น ผู้เกี่ยวข้องมากน้อยก็เย็น โลกร่มเย็นไม่ค่อยมีการทะเลาะเบาะแว้งแย่งชิง เพื่อแข่งดิบแข่งดีกันให้เดือดร้อนไปทั้งสองฝ่าย ซึ่งสุดท้ายก็เป็นไฟไปตาม ๆ กัน ไม่มีใครได้รองความสุขตั้งใจหวัง เพราะเอาใจดวงกำลังเป็นไฟทั้งกอง เข้าไปเป็นหัวหน้าว่าความในกิจการในโรงใน

ศาล ในเรื่องต่าง ๆ ไม่มีประมาณ ด้วยเหตุนี้แลคนเราจึงหาประมาณความทรงตัวได้ยาก อยู่ที่ไหนก็ร้อนเป็นพื้นเป็นไฟไม่เป็นสุข เพราะใจแบกกองไฟไว้กับตัวตลอดเวลา ไม่คิดจะปลงวางลงบ้าง พอได้หายใจไกลทุกข์ประสบสุขเสียบ้าง เพื่อทรงตัว

ท่านว่าผมเองนับแต่บวชมาในศาสนา ขาดนี้เกือบทั้งชาติสนุกพิจารณาศาสนธรรมที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ ความกว้างลึกของศาสนธรรมยังกว้างลึกกว่ามหาสมุทรทะเลเป็นไหน ๆ เทียบกันไม่ได้เอาเลย ถ้าพูดตามความจริงจริง ๆ แล้ว ความละเอียดสุขุมเหลือประมาณที่จะพิจารณาตามได้ ความอัศจรรย์แห่งผลที่แสดงขึ้นกับการปฏิบัติเป็นระยะ ๆ ไปก็สุดจะกล่าว ถ้าไม่คิดว่าคนจะหาว่าบ้าแล้ว ผมกราบพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นองค์แห่งธรรมอัศจรรย์แท้ได้ตลอดไป เช่นเดียวกับคนงานอื่น ๆ ซึ่งหนักยิ่งกว่าการกราบไหว้เป็นไหน ๆ ไม่มีการเกียจคร้าน ไม่นึกระอา ไม่นึกว่าซ้ำซาก แต่แนใจอย่างถอนไม่ขึ้น แม้ชีวิตดับไปแล้วพุทธะ ธรรมะ สังฆะอยู่กับเรา เราอยู่กับท่าน ตลอดเวลากาลิโก ไม่มีการแยกย้ายจากกันเหมือนโลก อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ที่คอยทำลายหัวใจสัตว์โลกให้ระทมขมขื่นอยู่เสมอ ไม่พอให้หายใจได้แต่ละเวลาเลย

ท่านเล่าว่า หลายคืนที่ทำความเพียรอยู่ตลอดกลางคืนยามดึกสงัด ปรากฏเห็นสามเณรน้อยองค์หนึ่งกับผู้หญิงคนหนึ่ง พวกมันเดินผ่านไปผ่านมาอยู่แถวบริเวณนั้นแทบทุกคืน ท่านนึกสงสัยว่าคนทั้งสองนี้เดินไปมาเพื่อประสงค์อะไร วันต่อมาจึงถามถึงเหตุที่ต้องพากันมาเดินวกเวียนอยู่แถวนั้น ก็ได้คำตอบจากคนทั้งสองว่า เป็นห่วงและอาลัยในพระเจดีย์ที่สร้างยังไม่เสร็จ แต่ได้ตายไปเสียก่อน เพราะความห่วงใยนั้นจึงต้องวกเวียนไปมาอยู่ทำนองนี้นานแล้ว ส่วนสามเณรน้อยนั้นเป็นน้องชายของหญิงคนนั้น ทั้งสองคนได้ร่วมกำลังกันสร้างพระเจดีย์ ความที่ต่างคนต่างห่วงและอาลัยพระเจดีย์และเสียเวลาไม่รอคอยพอให้สร้างพระเจดีย์เสร็จก่อนแล้วค่อยตายไป จะไม่เป็นภาวะผูกพันดังที่เป็นอยู่เวลานี้ แม้จะเป็นอยู่ในภพที่มีความห่วงใย แต่ก็มิได้มีความทุกข์ทรมานซึ่งควรจะเป็น เป็นแต่จะไปผูกไปเกิดที่ไหนก็ไม่อาจปลงใจลงได้เด็ดขาดเท่านั้น

ท่านจึงได้เทศน์ให้คนทั้งสองฟังว่า “สิ่งที่ล่วงไปแล้วไม่ควรไปทำความผูกพัน เพราะเป็นสิ่งที่ล่วงไปแล้วอย่างแท้จริง แม้จะทำความผูกพันและมั่นใจให้สิ่งนั้นกลับมาเป็นปัจจุบันก็เป็นไปไม่ได้ ผู้ทำความสำคัญมั่นหมายนั้นเป็นทุกข์แต่ผู้เดียวโดยความไม่สมหวังตลอดไป อนาคตที่ยังไม่มาถึงก็เป็นสิ่งไม่ควรไปยึดเหนี่ยวเกี่ยวข้องเช่นกัน อดีตควรปล่อยไว้ตามอดีต อนาคตก็ควรปล่อยไว้ตามกาลของมัน ปัจจุบันเท่านั้นจะสำเร็จประโยชน์ได้ เพราะอยู่ในฐานะที่ควรทำได้ไม่สุดวิสัย”

การสร้างพระเจดีย์ไม่สำเร็จแต่มาต่วนตายไปเสียก่อนนั้น ถ้าเป็นสิ่งที่สามารถทำให้เป็นไปตามใจหวังได้แล้วเราก็ไม่ควรตาย ควรจะสร้างให้สำเร็จไปเสียก่อน แต่ยังมีตายไปจนได้ มีหน้าเวลาตายแล้วยังมาเป็นห่วงอยากให้เจดีย์สำเร็จทั้งที่ไม่สามารถทำได้ นี่แสดงว่าคิดผิดไปถึงสองชั้น แล้วยังจะเป็นห่วงเพื่อให้สมความปรารถนาอีกต่อไป ยิ่งคิดผิดไปอีกสามชั้น ความคิดผิดมิได้ผิดเฉพาะความคิดเท่านั้น การไปการมาเกิดในภพ การเสวยสุขเสวยทุกข์ในภพนั้น ๆ ก็พลอยผิดความมุ่งหมาย

ไปด้วย เพราะความคิดผิดเป็นสาเหตุจากใจเพียงดวงเดียว จึงเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะฝืนคิดฝืนเป็นห่วงต่อไป

การสร้างพระเจดีย์เราสร้างหวังบุญหวังกุศลต่างหาก มิได้สร้างเพื่อหวังเอาก้อนอิฐก้อนหินปูนทรายในองค์พระเจดีย์ไปด้วย สิ่งที่เป็นสมบัติของเราในการสร้างพระเจดีย์ก็คือบุญ สร้างได้มากน้อยบุญที่เกิดจากการสร้างนั้นเป็นของเรา จึงไม่ควรเป็นห่วงใยในอิฐในปูนและในพระเจดีย์ ซึ่งเป็นวัตถุที่หายากยิ่ง และเป็นสิ่งสุดวิสัยที่จะให้เป็นที่ไปได้ดังใจหวัง ท่านนักสร้างบุญทั้งหลาย ท่านเอาเฉพาะบุญติดตัวไป มิได้เอาสิ่งก่อสร้างวัตถุทานต่าง ๆ ที่สละลงเพื่อทานแล้วติดตัวไปด้วย เช่น การสร้างวัดสร้างกุฏิวิหาร ศาลาโรงธรรมสวณะ สร้างถนนหนทาง สร้างถ้ำน้ำ สร้างสาธารณสถาน ตลอดจนการให้ทานด้วยวัตถุต่าง ๆ มากมายหลายวิธี สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงเครื่องสนองกุศลเจตนาของผู้มุ่งทำบุญให้ทานเท่านั้น มิใช่ตัวบุญตัวกุศลตัวสวรรค์นิพพาน และมีใช้ผู้จะไปสู่มรรคผลสู่สวรรค์นิพพาน สร้างไว้แล้วนานไปก็ชำรุดทรุดโทรม และร่วงโรยไปตามฐานะและกาลของมัน

สิ่งที่สำเร็จจากการก่อสร้างและการให้ทานอันเป็นส่วนนามธรรมอยู่ภายในนั้น คือตัวบุญกุศลเจ้าของผู้คิดเป็นกุศลเจตนาขึ้นมาให้สำเร็จเป็นวัตถุไทยทานต่าง ๆ นั่นคือใจ ใจนี้แลเป็นผู้ทรงบุญทรงกุศล ทรงมรรคทรงผล ทรงสวรรค์นิพพาน และใจนี้แลเป็นผู้ไปสู่สวรรค์นิพพาน นอกจากใจไม่มีอะไรจะไป เจดีย์ของคุณทั้งสองที่สร้างยังไม่เสร็จนั้น ก็มีได้มีจิตใจพอจะมีเจตนาในบุญกุศลเพื่อไปสวรรค์นิพพานอะไรเลย ความเป็นห่วงก็คือใจดวงหึ่งหวง แม้จะเป็นฝ่ายดี แต่ความคิดที่ติดอยู่จัดว่าเป็นความคิดที่ไม่ฉลาดต่อตัวเองอยู่นั้นแหละ จึงทำเจ้าของให้วกไปเวียนมาชักช้าต่อทางไปผิดไปเกิด

ถ้าคุณทั้งสองยินดีเฉพาะกุศลผลบุญที่ได้จากการสร้างพระเจดีย์ไปเท่านั้น ไม่มุ่งจะแบกหามพระเจดีย์ไปสู่สวรรค์นิพพานด้วย คุณทั้งสองก็ไปอย่างสุคติหายห่วงไปนานแล้ว เพราะบุญเป็นเครื่องสนับสนุนคนให้สุคติเสมอมา ดังธรรมแสดงไว้ว่ากาลิโก ฉะนั้นบุญจึงไม่เปลี่ยนแปลงตัวกลายเป็นบาปตลอดกาล ความห่วงในสิ่งไม่ควรห่วงและในกาลไม่ควรห่วง จึงเป็นความผิดของผู้ห่วงใยเอง หนึ่งความห่วงใยอยากให้เจดีย์สำเร็จนั้น ก็มีได้สำเร็จไปตามความห่วงความหวัง จึงไม่ควรตั้งจิตคิดเป็นห่วงในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ พลังแห่งบุญกุศลของคุณทั้งสองพอดีกับคุณทั้งสองอยู่เฉพาะปัจจุบัน อย่าคิดเรื่องอดีตอนาคตให้เป็นการก่อกวนกำลังใจที่ควรจะไปทางดีให้เสียเวลาอยู่นาน ดังที่เป็นมาและเป็นอยู่ขณะนี้ ควรแก้ไขเจตสิกธรรม คือความคิดปรุงต่าง ๆ นั้นเสีย คุณทั้งสองจะหายห่วงและไปอย่างสบายหายกังวลในไม่ช้า ขอได้พากันสนใจในปัจจุบันอันเป็นที่บรรจุกุศลธรรมทั้งหมดเพื่อมรรคผลนิพพาน อดีตอนาคตเป็นข้าศึกที่ควรแก้ไขอย่าให้เนิ่นนาน

คุณทั้งสองเป็นบุคคลที่น่าสงสารมาก สร้างบุญญาภิสมภารมาเพื่อยังตนไปสู่สุคติ แต่กลับมาติดกังวลในอิฐในปูนเพียงเท่านั้น จนเป็นอุปสรรคต่อทางเดินของตนซึ่งทำให้เสียเวลาไปนาน ถ้าคุณทั้งสองพยายามตัดความขัดข้องห่วงใยที่กำลังเป็นอยู่ออกจากใจ ชั่วเวลาไม่นานเลยจะเป็นผู้หมดภาระเครื่องผูกพัน คุณมีจิตมุ่งมั่นในภพใดจะสมหวังในภพนั้น เพราะแรงกุศลที่ได้พากันสร้างมาพร้อมอยู่แล้ว

จากนั้นท่านแสดงศีล ๕ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ไม่ขัดต่อภพกำเนิดและเพศวัยให้ฟัง พร้อม อานิสงส์เป็นใจความย่อว่า

“หนึ่ง สิ่งที่มีชีวิตเป็นสิ่งที่มิคุณค่าอยู่ในตัวของมันเอง จึงไม่ควรเบียดเบียนและทำลายคุณค่าแห่งความเป็นอยู่ของเขาให้ตกไป อันเป็นการทำลายคุณค่าของกันและกันเป็นบาปกรรมแก่ผู้ทำ

สอง สิ่งของของใคร ๆ ก็รักและสงวนแม้คนอื่นจะเห็นว่าไม่มีคุณค่า แต่ผู้เป็นเจ้าของย่อมเห็นคุณค่าในสมบัติของตน ไม่ว่าสมบัติหรือสิ่งของใด ๆ ที่มีเจ้าของ แม้มีคุณค่าน้อยก็ไม่ควรทำลาย คือ ฉกฉัก ปล้นจี้ เป็นต้น อันเป็นการทำลายสมบัติและทำลายจิตใจกันอย่างหนัก ทั้งเป็นบาปมาก ไม่ควรทำ

สาม ลูกหลานสามีภริยาใคร ๆ ก็รักสงวนอย่างยิ่ง ไม่ปรารถนาให้ใครมาอาจเอื้อมล่วงเกิน จึงควรให้สิทธิเขาโดยสมบูรณ์ ไม่ล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน อันเป็นการทำลายจิตใจของผู้อื่นอย่างหนักและเป็นบาปไม่มีประมาณ

สี่ มุสา การโกหกปกปิดเป็นสิ่งที่ทำลายความเชื่อถือของผู้อื่นให้ขาดสะบั้นลง ขาดความนับถืออย่างไม่มีขึ้นดีเลย แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานเขาก็ไม่พอใจในคำหลอกลวง จึงไม่ควรพูดโกหกหลอกลวงให้ผู้อื่นเสียหาย

ห้า สุรา ตามธรรมชาติเป็นของมีเมาและให้โทษอยู่ในตัวของมันอย่างเต็มที่อยู่แล้ว เมื่อดื่มเข้าไปย่อมสามารถทำคนดี ๆ ให้กลายเป็นคนบ้าได้ในทันทีทันใด และลดคุณค่าลงโดยลำดับ ผู้ต้องการเป็นคนดีมีสติปกครองตัวอย่างมนุษย์ทั้งหลาย จึงไม่ควรดื่มสุราเครื่องทำลายสุขภาพทางกายและทางใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นการทำลายตัวเองและผู้อื่นไปด้วยในขณะเดียวกัน

อานิสงส์ของศีล ๕ เมื่อรักษาได้

หนึ่ง ทำให้อายุยืนปราศจากโรคภัยมาเบียดเบียน

สอง ทรัพย์สินสมบัติที่อยู่ในความครอบครอง มีความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายมาราวีเบียดเบียนทำลาย

สาม ระหว่างลูกหลาน สามีภริยาอยู่ด้วยกันเป็นผาสูก ไม่มีผู้มาคอยล่วงล้ำลักลั่นราย ต่างครองกันด้วยความเป็นสุข

สี่ พูดอะไรก็มีผู้เคารพเชื่อถือ คำพูดมีเสน่ห์เป็นที่จับใจไพเราะด้วยสัตย์ด้วยศีล เทวดาและมนุษย์เคารพรัก ผู้มีสัตย์มีศีลไม่เป็นภัยแก่ตนและผู้อื่น

ห้า เป็นผู้มีสติปัญญาดีและเฉลียวฉลาด ไม่หลงหน้า หลงหลัง จับโน้นชนนี้เหมือนคนบ้าบอหาสติไม่ได้

ผู้มีศีลเป็นผู้ปลูกและส่งเสริมความสุขบนหัวใจคนและสัตว์ทั่วโลก ให้มีแต่ความอบอุ่นใจ ไม่เป็นที่ระแวงสงสัย ผู้ไม่มีศีลเป็นผู้ทำลายหัวใจคนและสัตว์ให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า ฉะนั้นผู้เห็นคุณค่าของตัวจึงควรเห็นคุณค่าของผู้อื่นว่ามีความรู้สึกเช่นเดียวกัน ไม่เบียดเบียนทำลายกัน ผู้มีศีลสัตย์เมื่อทำลายชนธไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ไม่ตกต่ำ เพราะอำนาจศีลธรรมคุ้มครองรักษา

และสนับสนุน จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะพากันรักษาให้บริบูรณ์ เมื่อจากอัตภาพนี้จะมีสวรรค์เป็นที่ไปโดยไม่ต้องสงสัย ธรรมที่สั่งสอนแล้วควรจดจำให้ดี ปฏิบัติให้มั่นคง จะเป็นผู้ทรงสมบัติทุกอย่างในอัตภาพที่จะมาถึงในไม่ช้านี้แน่นอน”

พอจบธรรมเทศนา สองพี่น้องมีใจร่าเริงในธรรม และขอสมาทานศีล ๕ กับท่าน ท่านได้ประกาศศีล ๕ ให้แก่สองพี่น้องตามเจตนา พอเสร็จการแสดงธรรมและประกาศศีล ๕ แล้ว คนทั้งสองได้นมัสการลาและหายตัวไปในที่และขณะนั้นนั่นเอง ด้วยอำนาจกุศลศีลทานที่ได้สร้างมาและกุศลที่ฟังธรรมรักษาศีล ๕ กับท่านอาจารย์ สองพี่น้องได้เปลี่ยนภพถ่ายภูมิต่างที่เป็นอยู่ ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พิภพในลำดับต่อมาโดยไม่ชักช้า และได้พากันมานมัสการเยี่ยมฟังเทศน์ท่านอาจารย์เสมอ มิได้ขาด พร้อมด้วยความขอบพระคุณท่านที่เมตตาอนุเคราะห์ให้อุบายสั่งสอนต่าง ๆ จนได้พ้นจากความวอกเวียนไปมาในสถานที่นั้น แล้วไปเกิดในสวรรค์เสวยทิพยสมบัติที่ไปรอคอยอยู่เป็นเวลานานแล้วอย่างมีความสุข เวลาที่ลงมาเยี่ยมท่านได้เล่าเรื่องความห่วงใยว่าเป็นภัยแก่จิตใจอย่างยิ่ง ทำให้เนิ่นช้าต่อทางดำเนินและภพชาติที่ควรจะได้จะถึง พอได้รับอุบายแล้วก็สามารถตัดความห่วงใยเหล่านั้นเสียได้ จิตพ้นจากความผูกพันไปเกิดในสวรรค์ได้โดยสะดวก

ลำดับนั้นท่านได้แสดงความห่วงใยของจิตว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอุปสรรคได้อย่างมากมาย เวลาจะพราวจากชั้น นักปราชญ์ท่านจึงสอนให้ระวังจิตไม่ให้เป็นอารมณ์ห่วงใยกับสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น กลัวจิตจะประหวัดกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งเป็นที่รักบ้าง เป็นอารมณ์ขุ่นมัวในใจบ้าง เช่น ความโกรธแค้นในผู้หนึ่งผู้ใด ขณะจิตจะออกจากร่างเป็นขณะที่สำคัญมาก อาจไปเกาะเอาอารมณ์ที่ไม่ดีเข้าแล้วกลับมาเป็นไฟเผาตัว จากนั้นก็ไปเกิดในทุคติภพมีนรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งล้วนเป็นภพกำเนิดที่ไม่พึงปรารถนา และให้ความทุกข์ร้อนตลอดภพนั้น ๆ

ฉะนั้นการฝึกอบรมจิตเมื่ออยู่ในฐานะที่ควรทำได้จึงควรสนใจอย่างยิ่ง ฝึกให้รู้เรื่องของจิตเสียแต่ยังเป็นคนที่รู้ ๆ เห็น ๆ เรื่องของตนอยู่ทุกขณะ นี่เป็นความชอบแท้ เมื่อทราบว่ายังกบพร่องส่วนใดจะได้รับการแก้ไขตัดแปลงเสีย เวลาเข้าตางจนแล้วจะได้มีทางรักษาตัวทันกับเหตุการณ์ ไม่ต้องวิตกวิจารณ์ว่าจะเสียทีให้ความชั่วทั้งหลายเข้ามาเหยียบย่ำทำลายได้ ยิ่งฝึกให้ขาดความสืบทอดกับอารมณ์ดีชั่วทั้งหลายอย่างประจักษ์แล้ว ยิ่งประเสริฐเลิศโลกไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือน นักปราชญ์ท่านเห็นความสำคัญของใจว่าประเสริฐยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในสามภพ ท่านจึงพยายามฝึกใจให้ไปถูกทาง และสั่งสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติต่อใจด้วยดี

เพราะการขาดทุนบุญทรัพย์นอกร่างใน ขึ้นอยู่กับใจเป็นสำคัญ เวลาเป็นอยู่ที่อยู่ด้วยใจ สุขด้วยใจ ทุกข์ด้วยใจ เวลาตายไปก็ไปด้วยใจ เกิดเป็นกำเนิดต่าง ๆ ดีหรือชั่วก็เกิดด้วยใจ เสวยกรรมทั้งหนักทั้งเบา ทั้งดีทั้งชั่ว ด้วยใจเป็นเหตุทั้งหมด ไม่มีสิ่งใดพาให้เป็น มีใจดวงเดียวเท่านั้นพาให้เป็นไป จึงสมควรได้รับการอบรมในทางที่ถูกที่ดีเสมอ เพื่อรู้วิธีปฏิบัติต่อตัวเองทั้งปัจจุบันและอนาคต พอจบการแสดงธรรมเทวดาได้รับความชื่นเบิกบานใจเป็นอันมาก และกล่าวสรรเสริญธรรมที่ท่านแสดงว่าเป็นยอดแห่งธรรม ซึ่งไม่เคยได้ยินได้ฟังจากที่อื่นใดมาก่อนเลย เสร็จแล้วพากันกระทำประทักษิณ

สามรอบ และถอยห่างออกไปจนพ้นเขตที่ท่านพักอยู่ แล้วต่างก็เหาะลอยขึ้นบนอากาศ ราวกับสำลีอันละเอียดกลมพัดปลิวขึ้นสู่อากาศฉะนั้น

มีเรื่องแปลกประหลาดอีกเรื่องหนึ่ง ท่านเล่าว่าแปลกใจมาก คืบหนึ่งที่มีเหตุการณ์โดยทางนิमितภาวนาเกิดขึ้น เวลานั้นท่านพักอยู่ในภูเขาลึกแห่งหนึ่ง ห่างจากหมู่บ้านมากที่จังหวัดเชียงใหม่ เป็นเหตุการณ์ที่ทั้งน่าหวาดเสียวและน่ายินดีพอ ๆ กัน คืบนั้นดึกมาราว ๓ นาฬิกา อันเป็นเวลาธาตุขันธ์ละเอียด ท่านตื่นจากจำวัด นั่งพิจารณาไปเล็กน้อย ปรากฏว่าจิตใจมีความประสงค์จะพักสงบมากกว่าจะพิจารณาธรรมทั้งหลายต่อไป ท่านเลยปล่อยให้จิตพักสงบ พอเริ่มปล่อยจิตก็เริ่มหยั่งลงสู่ความสงบอย่างละเอียดเต็มภูมิสมาธิ และพักอยู่นานประมาณ ๒ ชั่วโมง หลังจากนั้นก็ค่อย ๆ ถอยออกมา แต่แทนที่จิตจะถอนออกมาสู่ปกติจิต เพราะมีกำลังจากการพักผ่อนทางสมาธิพอสมควรแล้ว แต่กลับถอยออกมาเพียงขั้นอุปะการสมาธิ แล้วออกสู่เหตุการณ์ต่อเนื่องไปในเวลานั้นเลยทีเดียว

คือขณะนั้นปรากฏว่ามีช้างเชือกหนึ่งใหญ่มากเดินเข้ามาหาท่าน แล้วทรุดตัวหมอบลงแสดงเป็นอาการจะให้ท่านขึ้นบนหลัง ท่านก็ปีนขึ้นบนหลังช้างเชือกนั้นทันที พอท่านขึ้นนั่งบนคอช้างเรียบร้อยแล้ว ขณะนั้นปรากฏว่ามีพระวิษณุอีกสององค์ ช้างองค์ละเชือกเดินตามมาข้างหลังท่าน ช้างทั้งสองเชือกนั้นใหญ่พอ ๆ กัน แต่เล็กกว่าช้างตัวที่ท่านกำลังขี่อยู่เล็กน้อย ช้างทั้งสามเชือกนั้นมีความมองอาจสง่าผ่าเผยและสวยงามมากพอ ๆ กัน คล้ายกับเป็นช้างทรงของกษัตริย์ มีความฉลาดรอบรู้ความประสงค์และอุบายต่าง ๆ ที่เจ้าของบอกแนะดีเช่นเดียวกับมนุษย์ พอช้างสองเชือกของพระหนุ่มเดินมาถึง ท่านก็พาออกเดินทางมุ่งหน้าไปทางภูเขาที่มองเห็นขวางหน้าอยู่ไม่ห่างจากที่นั่นนัก ประมาณ ๑ กิโลเมตร ช้างท่านเป็นผู้พาเดินหน้าไปอย่างสง่าผ่าเผย

ในความรู้สึกส่วนลึก ท่านว่าราวกับจะพาพระหนุ่มสององค์นั้นออกจากโลกสมมุติทั้งสามภพ ไม่มีวันกลับมาสู่โลกใด ๆ อีกต่อไปเลย พอไปถึงภูเขาแล้ว ช้างพาท่านและพระหนุ่มสององค์เดินเข้าไปที่หน้าถ้ำแห่งหนึ่งซึ่งไม่สูงนัก เพียงเป็นเนินเชื่อมกันขึ้นไปหาถ้ำเท่านั้น เมื่อช้างใหญ่ทั้งสามเชือกเข้าไปถึงถ้ำแล้ว ช้างเชือกที่ท่านอาจารย์ขี่อยู่หันกันเข้าไปในหน้าถ้ำ หันหน้าออกมา แล้วถอยกันเข้าไปจรดผนังถ้ำ ส่วนช้างสองเชือกของพระหนุ่มสององค์ต่างเดินเข้าไปยืนเคียงข้างช้างท่านช้างละเชือกอย่างใกล้ชิด หันหน้าเข้าไปในถ้ำ ส่วนช้างท่านอาจารย์ยืนหันหน้าออกมาหน้าถ้ำ

ขณะนั้นปรากฏว่า ท่านอาจารย์เองได้พูดสิ่งเสียพระว่า นี่เป็นวาระสุดท้ายแห่งขันธ์และภพชาติของผมนจะขาดความสืบทอดกับสมมุติทั้งหลายและจะยุติลงเพียงแค่นี้ จะไม่ได้กลับมาสู่โลกเกิดตายนี้อีกแล้ว นิมนต์ท่านทั้งสองจงกลับไปบำเพ็ญประโยชน์ตนให้สมบูรณ์เต็มภูมิก่อน อีกไม่นานท่านทั้งสองก็จะตามผมมา และไปในลักษณะเดียวกับที่ผมจะเตรียมไปอยู่ขณะนี้ การที่สัตว์โลกจะหนีจากโลกที่แสนอวลยอ้ออิงแต่เต็มไปด้วยความระบมมทุกขนี้ไปได้แต่ละรายนั้น มิใช่เป็นของไปได้อย่างง่ายดายเหมือนเขาไปเที่ยวงานกัน แต่ต้องเป็นสิ่งที่ฝืนใจมากที่ผู้นั้นจะต้องทุ่มเทกำลังทุกด้านลงเพื่อต่อสู้กับความดีทั้งหลาย ราวกับจะไม่มีชีวิตยังเหลืออยู่ในร่างต่อไปนั้นแล จึงจะเป็นทางพ้นภัยไว้กังวลไม่ต้องกลับมาเกิดตายเสียตายป่าช้าอีกต่อไป

การจากไปของผมคราวนี้มีได้เป็นการจากไปเพื่อความลุ่มจมมทุกข์ใด ๆ แต่เป็นการจากไปเพื่อหายทุกข์กังวลในชั้นนี้ จากไปด้วยความหมดเขื่อโยในสิ่งที่เคยอาลัยอาวรณ์ทั้งหลาย และจากไปอย่างหมดหวัง เหมือนนักโทษออกจากเรือนจำฉะนั้น ไม่มีความหึงหวงและน้อยเนื้อต่ำใจ เพราะความพรากไปแห่งชั้นนี้โลกถือเป็นเรื่องกองทุกข์อันใหญ่หลวง และไม่มีสัตว์ตัวใดปรารถนาตายกันเลย ฉะนั้นจึงไม่ควรเสียใจอาลัยถึงผมอันเป็นเรื่องสังสมกิเลสและกองทุกข์ไม่มีชั้นดีเลย นักปราชญ์ไม่สรรเสริญ

พอท่านแสดงธรรมแก่พระหนุ่มสององค์จบลง ก็บอกให้ถอยข้างสองเขือกออกไป ซึ่งยืนแนบสองข้างท่านด้วยอาการสงบนิ่งราวกับไม่มีลมหายใจ และอาลัยคำสั่งเสียท่านที่ให้โอวาทแก่พระหนุ่มสององค์ ขณะนั้นข้างทั้งสามเขือกแสดงความรู้สึกเหมือนสัตว์มีชีวิตจริง ๆ ราวกับมิใช่ชนิดภวณา พอสั่งเสียเสร็จแล้ว ข้างสองเขือกของพระหนุ่มก็ค่อย ๆ ถอยออกมาหน้าถ้ำหันหลังกลับออกไป แล้วหันหน้ากลับคืนมายังท่านอาจารย์ตามเดิมด้วยท่าทางอันสงบอย่างยิ่ง ส่วนข้างท่านก็เริ่มทำหน้าที่หมุนกันเข้าไปในผนังถ้ำโดยลำดับ เฉพาะองค์ท่านนั่งอยู่บนคอช้างนั่นเอง ทั้งขณะให้โอวาททั้งขณะข้างหมุนตัวเข้าไปในผนังถ้ำ พอข้างหมุนกันเข้าไปได้ค่อนตัว จิตท่านเริ่มรู้สึกตัวถอนจากสมาธิขึ้นมา เรื่องเลยยุติลงเพียงนั้น

เรื่องนั้นจึงเป็นสาเหตุให้ท่านพิจารณาความหมายต่อไป เพราะเป็นนิมิตที่แปลกประหลาดมากไม่เคยปรากฏในชีวิต ได้ความขึ้นเป็นสองนัย

นัยหนึ่งตอนท่านมรณภาพจะมีพระหนุ่มสององค์รู้ธรรมตามท่าน แต่ท่านมิได้ระบุว่าใครใครบ้าง

อีกนัยหนึ่งสมถะกับวิปัสสนา เป็นธรรมมีอุปการะแก่พระชีณาสพแต่ต้นจนวาระสุดท้ายแห่งชั้นนี้ ต้องอาศัยสมถะวิปัสสนาเป็นวิหารธรรมเครื่องบรรเทาทุกข์ระหว่างชั้นนี้กับจิตที่อาศัยกันอยู่ จนกว่าระหว่างสมมุติคือชั้นกับวิมุติคือวิสุทธิจิตจะเลิกราจากกัน ที่โลกเรียกว่าตายนั้นแล สมถะกับวิปัสสนาจึงจะยุติในการทำหน้าที่ลงได้ และหายไปพร้อม ๆ กับสมมุติทั้งหลาย ไม่มีอะไรจะมาสสมมุติกันว่าเป็นอะไรต่อไปอีก

ท่านว่าน่าหวาดเสียวนั้น ท่านคิดตามความรู้สึกทั่ว ๆ ไป คือตอนข้างท่านกำลังหมุนกันเข้าไปในผนังถ้ำ ทั้งที่ท่านนั่งอยู่บนคอช้าง แต่ท่านว่า ท่านมิได้มีความสะทกสะท้านหวั่นไหวเพราะเหตุการณ์ที่กำลังเป็นไปอยู่นั้นเลย ปล่อยให้ข้างทำหน้าที่ไปจนกว่าจะถึงที่สุดของเหตุการณ์ ที่น่ายินดีเช่นกันคือตอนที่นิมิตแสดงภาพพระหนุ่มและข้างให้ปรากฏขึ้นในขณะนั้น บอกความหมายว่า จะมีพระหนุ่มรู้ธรรมตามท่านสององค์ในระยะที่มรณภาพ ไม่ก่อนหรือหลังท่านนานนัก ท่านว่าแปลกอยู่อีกตอนหนึ่งก็คือ ตอนท่านสั่งเสียและอบรมสั่งสอนพระหนุ่มไม่ให้เกิดใจ และมีความอาลัยถึงท่าน ให้พากันกลับไปบำเพ็ญประโยชน์ส่วนตนให้เต็มภูมิก่อน และพูดถึงการจากไปของท่านเองราวกับจะไปในขณะที่จริง ๆ นี้ท่านว่า นิมิตแสดงให้เห็นเป็นความแปลกในรูปเปรียบว่าเมื่อวาระนั้นมาถึงจริง ๆ พระหนุ่มสององค์จะรู้ธรรมในระยะนั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระหนุ่มสององค์นั้นคือใครบ้าง เวลาเรียนถามท่านท่านไม่บอก

เวลานั้นผู้เขียนมีอาการบ้ำกำลังกำเริบอยากรู้ชื่อพระหนุ่มสององค์นั้น จนลืมนึกถึงความบกพร่องของตนเสียหมด เลยวาดภาพลอกตัวเองอยู่รำไปว่าจะเป็นองค์ไหนกันแน่ องค์ไหนกันแน่ อยู่ทำนองนั้น และได้พยายามใช้ความสังเกตเรื่อยมาแต่ท่านมรณภาพที่แรกจนถึงวันเขียนประวัติท่าน ก็ยังไม่มีวีแวมมาจากทางไหนว่า องค์นั้นเป็นผู้มีโชคมหัศจรรย์ตามนิมิตภาวาที่ท่านเมตตาบอกเล่า คิดไปมากเท่าไรก็ยังเห็นความบ้ำของตนหนักเข้าที่ตะครุบเงานอกจากตัวไปว่า ใครจะมาประกาศขายตัวว่าตนเป็นผู้บรรลुरुณนั้น เพราะมิใช่ปลาเน่าที่จะประกาศขายให้แมลงวันตอมเล่นไม่มีประโยชน์ เนื่องจากท่านผู้จะบรรลुरुณขั้นนั้น ต้องเป็นผู้มีความฉลาดอย่างพอตัว และควรแก่ธรรมขั้นนั้นอย่างเต็มภูมิจึงจะบรรลุได้ แล้วใครจะยอมใจมาประกาศขายตัวให้นักปราชญ์สมเพชเวทนา ให้คนพาลหัวเราะเยาะ ให้คนหูเบาเชื่อง่ายไม่มีเหตุผลรับเชื่อและตื่นข่าวไปตาม ๆ กัน เหมือนกระต่ายตื่นตูมว่า ฟ้าถล่มจะนั้น เรื่องบ้ำเลยขอบเขตก็ค่อยสงบลง

จึงได้เขียนเรื่องนี้ลงไว้เพื่อท่านผู้อ่านทั้งหลายได้พิจารณาต่อไป ผิดถูกประการใดกรุณาตำหนิผู้เขียนซึ่งมีนิสัยไม่รอบคอบมาตั้งเดิม เพราะเรื่องทำนองนี้ถือเป็นการภายในระหว่างอาจารย์กับศิษย์ ควรพูดต่อกันโดยเฉพาะ ไม่เป็นภัยต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ผู้เขียนประวัติท่านเป็นคนมีนิสัยที่ควรตำหนิอยู่มาก ถ้าไม่สงสารและให้อภัยดังที่เรียนขอแล้วขอเล่าตลอดมา จึงหวังได้รับความเมตตาเป็นอย่างดีตามเคย

การเทศน์โปรดอนุเคราะห์จำพวกกายทิพย์ในภพภูมิต่าง ๆ ท่านพระอาจารย์มั่นได้ทำภาระอย่างหนักหน่วงตลอดมาจนถึงวันมรณภาพ ไม่ว่าท่านจะพักอยู่ที่ใด จำต้องได้ติดต่อสื่อสารกับพวกกายทิพย์ประเภทต่าง ๆ อยู่เสมอ ยิ่งพักอยู่ในป่าในเขาลึกปราศจากผู้คนด้วยแล้ว พวกกายทิพย์จากภพภูมิต่าง ๆ ยิ่งมาเกี่ยวข้องกับท่านมากเป็นพิเศษแทบไม่เว้นแต่ละคืน โดยพวกนั้นมา พวกนี้มา ภูมินั้นมา ภูมินี้มา ชั้นนั้นมา ชั้นนี้มา แม้พวกเปรตผีที่รอรับไทยทานจากญาติ ๆ ซึ่งทั้งผู้เป็นเปรตเป็นผี และผู้เป็นญาติ เดิมเป็นโคตรเชื้ออะไร อยู่เมืองไหน ตายไปแต่เมื่อไร และญาติในโคตรเช่นนั้นยังมีใครเหลืออยู่บ้างพอช่วยติดต่อสื่อสาร ก็ไม่มีใครทราบได้ ยังอุตสาห์มาติดต่อกับท่านอาจารย์เพื่อเมตตาอนุเคราะห์ช่วยบอกกับญาติ ๆ ของเปรตผีนั้น ๆ ให้พากันทำบุญให้ท่านแล้วอุทิศแผ่ส่วนกุศลไปให้เขา พอช่วยพุงให้ความทุกข์ที่เสวยอยู่ได้มีวันเบาบางลงบ้าง ไม่ทรมานจนเกินไป เท่าที่เสวยทุกข์อยู่ในนรกก็นับว่าเหลือทนมานานแสนนานแล้ว จนไม่มีมนุษย์คนใดจะสามารถนับอ่านเดือนปีของแดนนรกซึ่งต่างกับเมืองมนุษย์ได้ เพราะเลยการนับอ่านของแดนมนุษย์ที่ใช้นับกันจะอาจเอื้อม

พอพ้นแดนนรกขึ้นมาแทนที่จะหมดกรรมหมดเวรพอมีความสุขบ้าง แต่ไม่ปรากฏความทุกข์ได้ลดตัวลงสมกับคำว่าพ้นจากนรกบ้างเลย ความมีกรรมชั่วติดตัวนี้อยู่ในโลกไหนก็สักแต่ชื่อเท่านั้น ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปพอให้เย็นใจหายทุกข์พอควรบ้างเลย ดังพวกข้าพเจ้าเสวยอยู่เวลานี้ ทั้งยังไม่ทราบว่าจะพ้นจากกรรมชั่วไปได้เมื่อไร ถ้าพระคุณเจ้าได้เมตตาบอกข่าวกล่าวเรื่องให้ญาติ ๆ ฟังแล้วเขาอาจมีจิตเมตตาบำเพ็ญกุศลอุทิศกลับนาผลส่งมาให้ พวกข้าพเจ้าอาจมีเวลาหลุดพ้นจากความทุกข์ทรมาน ซึ่งสุดจะสังเวชสงสารตนเหลือประมาณนี้เสียได้

เวลาท่านถามถึงญาติของผู้เป็นเปรตผีที่มาขอส่วนบุญ ก็บอกไปคนละโลกจนไม่รู้เรื่องกัน ผู้ที่ตายไปตกนรกตั้งหมื่นตั้งแสนปีทิพย์ กว่าจะพ้นโทษขึ้นมาและมาเสวยกรรมปลีกย่อยอันเป็นเศษนรกอยู่ บางรายห้ำร้อยปีทิพย์ บางรายก็พันปีทิพย์ จนไม่สามารถค้นหาต้นตอหน่อแขนงแห่งโคตรแซ่ได้ว่าอยู่ที่ไหน ถ้าเป็นเช่นรายนั้นก็สุดวิสัย ซึ่งนับว่าเป็นกรรมของสัตว์อีกแขนงหนึ่ง ที่พ้นกรรมหนักขึ้นมาสู่กรรมเบาบ้าง ที่พอจะรับความช่วยเหลือจากผู้อื่นได้ แต่กลับค้นหาบุญชี้ล้ามะโนครวไม่เจอเสีย เป็นอันว่าต้องยอมทนทุกข์เสวยกรรมนั้นต่อไป โดยไม่มีกำหนดกฎหมายว่าจะตัดสินกรรมลงได้เมื่อไรสักที รายที่เป็นท่านองสัตว์ไม่มีเจ้าของคอยอุปการะนี้มีจำนวนไม่น้อย

รายที่พอช่วยเหลือได้บ้างก็มี เช่นรายที่ไม่นานและไม่หนัก ทั้งอยู่ในฐานะที่ควรรับทานจากญาติได้ ล้ามะโนครวคือโคตรแซ่ที่เป็นญาติก็ยังมี ชื่อญาติและสถานที่ก็จำได้ ทั้งอยู่ไม่ห่างไกลกับสถานที่มาติดต่อขอความช่วยเหลือจากท่าน ถ้าอย่างนี้ท่านก็อนุเคราะห์ช่วยเหลือได้ โดยหาอุบายแสดงธรรมให้เขาทราบและอุทิศส่วนกุศลในเวลาบำเพ็ญทานในงานต่าง ๆ หรือให้ทานประจำวัน เช่น ใส่บาตรถวายทานอันเป็นการทำบุญทั่ว ๆ ไป เสร็จแล้วอุทิศแก่ส่วนกุศลไปยังผู้ล่วงลับ ซึ่งรอรับอยู่พร้อมแล้ว บางรายก็รับส่วนกุศลจากการอุทิศของท่านผู้ใจบุญทั้งหลายอุทิศกันอยู่ทั่วไปได้ เฉพาะท่านเองก็อุทิศส่วนกุศลหรือแผ่เมตตาแก่บรรดาสัตว์ทั่ว ๆ ไปไม่ได้ขาด แต่บางรายก็รับได้เฉพาะที่ญาติอุทิศให้เท่านั้น บางรายก็รับได้ทั่วไปตามความนิยมของกรรมที่มีต่าง ๆ กัน

ท่านว่าพวกเปรตผีนี้พิสดารมาก และมีก็ร้อยก็พันจำพวกที่มาเกี่ยวข้องกับท่าน จนไม่สามารถนับอ่านได้ ทั้งรบกวนมากกว่าจำพวกอื่น ๆ ที่มีกายลึกลับเหมือนกัน เพราะพวกนี้หมดที่พึ่งเหมือนคอยลมหายใจจากผู้อื่น พอเขาปิดจุมูกโอหรือจามเสียขณะหนึ่งตัวก็จะตายเพราะหมดทางหากิน จึงลำบากมากเกี่ยวกับการอาศัยผู้อื่น โดยที่ไม่เป็นตัวของตัวเองมาแต่ดั้งเดิม ฉะนั้นการทำบุญให้ท่านจึงเป็นกิจสำคัญมากเหนือสิ่งอื่นใด สำหรับผู้หวังพึ่งตัวเองทั้งปัจจุบันและอนาคตที่ยังต้องเที่ยวอยู่ในสงสาร เพราะสัตว์ที่มีกรรมทั่วไตรโลกธาตุต้องเป็นผู้รับผิดชอบตัวเองด้วยกัน ไม่มีใครจะคอยรับผิดชอบใคร ทั้งการเกิดในกำเนิดดีชั่วต่าง ๆ ตลอดจนการเสวยคือสุขหรือทุกข์หนักเบาเล็กน้อย ต้องเป็นผู้เสวยกรรมของตัวทำไว้ทั้งสิ้น ไม่มีใครทำไว้เพื่อใคร ต่างทำไว้เพื่อตัว แม้ไม่มีเจตนาว่าทำไว้เพื่อตัวเองก็ตาม แต่ความจริงก็เป็นกฎตายตัวมาดั้งเดิมอย่างนั้น

ท่านพระอาจารย์มั่นท่านเชี่ยวชาญในทางเปรต ผี เทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ นาค ครุฑมาก ทั้งภพหยาบภพละเอียดสามารถรู้ซอกแซกไปได้โดยไม่มีประมาณ ในสิ่งที่สุตวิสัยของตาเนื้อหูหนังจะเห็นและได้ยินได้ นอกจากท่านไม่เล่าหมดตามที่รู้ที่เห็นเท่านั้น ขณะท่านเล่าเรื่องเปรตผีเป็นต้นให้ฟัง อดขนลุกไม่ได้ ทั้งที่ไม่กลัวผี แต่ก็อดกลัวกรรมซึ่งเป็นของลึกลับและมีอำนาจมากไม่ได้ ท่านว่าคนเราถ้าสามารถรู้เห็นกรรมดีชั่วที่ตนและผู้อื่นทำขึ้นเหมือนเห็นวัตถุต่าง ๆ เช่น เห็นน้ำ เห็นไฟ เป็นต้น จะไม่กล้าทำบาปเหมือนคนไม่กล้าเข้าไฟ แต่กระตือรือร้นกันทำแต่ความดี ซึ่งเป็นของเย็นเหมือนน้ำ ความเดือดร้อนของโลกที่เคยได้รับก็นับวันลดน้อยลง เพราะต่างคนต่างก็รักษาตัว กลัวเป็นบาปอันตรายเป็น

ถูกศิษย์กับอาจารย์ไต่ถามสวรรค์กัน

ขณะที่ท่านอธิบายธรรมเกี่ยวกับเปรตผีนรกสวรรค์ เป็นต้น มีอาจารย์องค์หนึ่งที่เป็นศิษย์ท่านเรียนถามท่านขึ้นว่า เมื่อคนทั้งโลกไม่รู้ไม่เห็นบาปเห็นบุญ เห็นนรกสวรรค์ ตลอดเห็นเปรต เทวบุตร เทวดา ครุฑ นาค และวิญญูณที่เป็นภพละเอียดยิ่ง แต่ท่านอาจารย์สามารถรู้เห็นได้เพียงองค์เดียวทั้งที่คนอื่นไม่รู้ไม่เห็นด้วย ท่านอาจารย์จะอธิบายให้คนรู้เห็นด้วยไม่ได้บ้างหรือ ตั้งแต่พระพุทธเจ้าและพระสาวกท่านเวลาเห็นแล้วยังนำมาสั่งสอนโลกได้ เช่น บาป บุญ นรก สวรรค์ เป็นต้น ล้วนเป็นธรรมชาติที่พระองค์รู้เห็นแล้วนำมาสอนโลกทั้งสิ้น ไม่เห็นใครปรับโทษพระพุทธเจ้าและพระสาวกท่านนี้ก็เข้าใจว่าจะไม่มีท่านผู้ใดจะมาปรับโทษท่านอาจารย์ นอกจากเขาจะอนุโมทนาสาธุกับท่านอาจารย์เท่านั้น เช่นเดียวกับพวกกระผมเชื่อและอัศจรรย์ความรู้ความสามารถของท่านอาจารย์อยู่เวลานี้

ท่านอาจารย์ตอบว่า ผมยังไม่ได้คิดว่าจะพูดอย่างท่านขอร้อง แต่ผู้ขอร้องคือท่านจะหาเรื่องบำมาฆ่าตัวท่านและผมก่อนแล้ว ถ้าผมพูดตามความเห็นท่าน ท่านก็เป็นบ้าคนที่หนึ่ง ผมก็เป็นบ้าคนที่สอง ผู้ฟังที่นั่งอยู่ด้วยกันนี่ก็จะบ้าคนที่สามที่สี่ จะเป็นบ้าไปด้วยกันทั้งวัด แล้วจะมีวัดบ้าที่ไหนให้พวกเราซึ่งเป็นบ้ากันหมดทั้งวัดอยู่ล่ะ ศาสนาออกจากท่านผู้รอบคอบ แสดงไว้ด้วยความรอบคอบ เพื่อปฏิบัติด้วยความรอบคอบ รู้ด้วยความรอบคอบ และพูดด้วยความรอบคอบ แต่การพูดพาล่ามไปดังท่านนี้ จะจัดว่ารอบคอบหรือจัดว่าพวกบ้าบ้าละลาย ท่านลองพิจารณาดูซิ ผมว่าเพียงคิดขึ้นเท่านั้นก็เริ่มคิดเรื่องบ้าอยู่แล้ว มิหนำยังจะขึ้นพูดออกมา ถ้าโลกทนฟังได้โลกไม่แตก ผู้พูดผู้ฟังเหล่านี้ก็ตีแตกและบ้าแตกหาโลกอยู่ไม่ได้แน่ ๆ

การพูดดังที่ท่านคิดนั้นท่านมีเหตุผลอะไรบ้าง ท่านลองคิดดูแม้แต่สิ่งที่เห็น ๆ รู้ ๆ กันอยู่ทั่วไป เขายังรู้จักวิธีปฏิบัติว่าควรอย่างไรไม่ควรอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับเหตุการณ์สถานที่และความนิยมของคนในยุคนั้น ๆ ธรรมแม้จะเป็นความจริงเหนือสิ่งใด แต่ยังอาศัยโลกผู้เกี่ยวข้องกับธรรมอยู่ซึ่งควรปฏิบัติให้เหมาะสมกับโลกกับธรรมไปตามกรณี แม้พระพุทธเจ้าที่ทรงรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ก่อนใครในโลก ทั้งสามารถจะตรัสอะไรได้ด้วยความรู้ความเห็นที่ประจักษ์พระทัย แต่ก็ทรงรอบคอบในสิ่งทั้งปวงว่าจะควรปฏิบัติอย่างไรเสมอมา หากพระองค์จะตรัสบ้างในบางเรื่อง ก็ทรงเห็นว่าเหมาะสมกับเหตุการณ์สถานที่และบุคคลผู้รับฟัง มิได้ตรัสโดยปราศจากพระสติปัญญาความรอบคอบอันแหลมคม

ความรู้ความเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่ควรแก่ฐานะของตนนั้นเป็นสิทธิของผู้นั้น แต่จะพูดพาล่ามออกมาเสียทุกสิ่งทุกอย่างโดยปราศจากสติปัญญาที่ควรนำใช้เป็นประจํา นั้น รู้สึกจะเป็นความรู้ความเห็นที่แหวกแนว คำพูดแหวกแนว แต่ผู้รับฟังซึ่งมิใช่คนแหวกแนวก็ทนฟังอยู่ไม่ได้ การที่ใครจะปรับโทษหรือไม่เป็นเรื่องหยาบและเรื่องนอก ๆ ซึ่งไม่สำคัญยิ่งกว่าตัวผู้รู้ผู้เห็น จะควรปฏิบัติต่อตัวโดยสามัญธรรมอันเป็นความชอบธรรมแก่ตนและผู้เกี่ยวข้องทั่ว ๆ ไป

ความเชื่อและความอัศจรรย์ก็มีใช้เหตุผลที่จะนำมาสนับสนุนเพื่อเสริมคนให้เป็นบ้า ความเชื่อและความอัศจรรย์ด้วยความอยากให้พูดให้คุย ก็เป็นความเชื่อความอัศจรรย์ของคนที่กำลังจะหาทาง

เป็นบ้า ผมจึงไม่สรรเสริญความเชื่อความอัศจรรย์แบบนั้น แต่อยากให้มีความเชื่อความอัศจรรย์ที่จะเป็นความแหลมคม สมกับที่พระพุทธเจ้าทรงสอนคนให้ฉลาดบ้าง แม้ไม่ฉลาดมากก็พอนำชมด้วยความหวังว่าจะยังมีผู้ทรงพระศาสนา และสืบพระศาสนาไปด้วยความฉลาดรอบคอบอยู่บ้าง ผมขอถามท่านบ้างว่า “สมมุติว่าท่านมีเงินติดตัวอยู่จำนวนพอที่จะทำประโยชน์หรือทำความเสียหายแก่ตัวท่านได้หากไม่ฉลาด เวลาท่านเข้าในที่ชุมนุมชนท่านจะปฏิบัติต่อสมบัตินั้นอย่างไรบ้าง ถึงจะปลอดภัยทั้งสมบัติและตัวท่านเอง”

พระอาจารย์องค์นั้นเรียนตอบท่านว่า “กระผมก็จะพยายามรักษาสมบัตินั้นเต็มสติปัญญาที่จะรักษาได้” ท่านถามว่า “สติปัญญาที่ท่านจะนำมาใช้ต่อสมบัติและชุมนุมชนในเวลานั้น ท่านจะนำมาใช้ด้วยวิธีใด สมบัติส่วนอื่น ๆ และตัวท่านเองจึงจะปลอดภัย” อาจารย์นั้นเรียนท่านว่า “ถ้ากระผมจะสงเคราะห์เขาโดยที่เห็นว่าควรสงเคราะห์ ก็จะพยายามแยกสมบัติจำนวนที่จะสงเคราะห์ออกแผนกหนึ่ง โดยมีให้เขามองเห็นสมบัติส่วนใหญ่ที่มีอยู่ของตน แล้วสงเคราะห์เขาไปเฉพาะจำนวนที่แยกออกไว้จากส่วนใหญ่เท่านั้น นอกนั้นกระผมก็เก็บไว้อย่างมิดชิดไม่ให้ใครรู้ใครเห็น เพราะกลัวจะเป็นภัยแก่สมบัติและตัวกระผมเอง” ท่านตอบว่า “เออละ ทีนี้สมมุติว่าท่านรู้เห็นธรรมหรือสิ่งต่าง ๆ ดังที่ท่านยกขึ้นถามผม มีการเห็นเปรตผี เป็นต้น ท่านจะปฏิบัติต่อความรู้ความเห็นและแก่ผู้เกี่ยวข้องอย่างไรบ้าง ถึงจะจัดว่าเป็นผู้มีความรอบคอบในสมบัติประเภทนั้นและเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนผู้มาเกี่ยวข้องเท่าที่ควร โดยไม่มีการอื้อฉาวราวเรื่อง ซึ่งอาจเป็นความเสียหายแก่ท่านเองและพระศาสนาได้”

อาจารย์องค์นั้นเรียนท่านว่า “กระผมก็จำต้องปฏิบัติทำนองเดียวกันกับการปฏิบัติต่อเงินซึ่งเห็นว่าเป็นคุณแก่ตนและผู้อื่นโดยถ่ายเดียว ไม่มีภัยเข้ามาแทรกด้วย” ท่านถามว่า “ก็เมื่อสักครู่นี้ท่านพูดเป็นเชิงชักนำให้ผมประกาศโฆษณาความรู้ความเห็น มีเห็นเปรตผี เป็นต้น แก่ประชาชน โดยมีได้คำนึงถึงผลประโยชน์และความเสียหายอันจะตามมานั้น ท่านพูดมีความหมายอย่างไรบ้าง ผมคิดว่าถ้าคนมีสติปัญญาพอประกอบตัวอยู่บ้างตั้งมนุษย์ทั่ว ๆ ไป เขาคงไม่พูดอย่างท่านแน่นอน แต่ท่านเองยังพูดออกมาได้ ถ้าท่านไม่เลยชั้นคนธรรมดาก้าวเข้าขั้นไม่มีสติแล้ว จะควรชมเชยว่าท่านก้าวข้ามไปชั้น.....อะไรแล้ว ผมเองยังมองไม่เห็นจุดที่ควรชมเชยท่านบ้างเลย

สมมุติว่ามีผู้มาต่อว่าท่านว่า เวลาท่านก้าวเข้าถึงขั้น.....แล้ว ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไรจึงจะตรงกับความจริงที่เขาว่าท่านโดยมีเหตุผล ท่านได้คิดบ้างหรือเปล่าว่า คนในโลกมีคนฉลาดมากหรือคนโง่มาก และคนจำพวกไหนที่จะสามารถทรงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองไปด้วยความมีเหตุผล และยั่งยืนไปนานไม่ถูกทำลายด้วยแบบท่านถามผมเมื่อสักครู่นี้”

ท่านนั้นเรียนท่านว่า “ถ้าพิจารณาตามที่ท่านอาจารย์ว่าแล้ว ก็เป็นความผิดในการกล่าวของกระผมโดยไม่มีเงื่อนไข เพราะเท่าที่กระผมทราบเรียนขอนั้น โดยมุ่งเจตนาในทางอยากให้เห็นทั้งหลายทราบบ้าง อย่างกระผมทราบแล้วรู้สึกซาบซึ้งและอัศจรรย์อย่างยิ่ง ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาจากท่านผู้ใดเลย เมื่อเล่าให้เขาทราบบ้าง คงจะรู้สึกซาบซึ้งไปนานและเกิดประโยชน์แก่เขามากมาย ด้วยความรู้สึก

อย่างนี้จึงทำให้ความอยากนั้นหลุดปากออกมา โดยมีได้คำหนึ่งว่าจะเกิดความเสียหายแก่ผู้พูดและพระศาสนาเล็กน้อยเพียงไรด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ กระผมจึงขอประทานโทษได้โปรดเมตตาอย่าให้กรรมนี้ต้องติดในสันดานอีกต่อไป กระผมจะพยายามสำรวมมิให้เป็นทำนองนี้อีก

หากมีคนมาต่อว่าว่ากระผมก้าวเข้าถึงขั้น.....ก็จำต้องยอมรับเหตุผล เพราะเราเป็นผู้ควรถูกตำหนิอย่างหาทางหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก่อนกระผมยังมีได้คิดว่าคนในโลกมีความฉลาดมากหรือคนโง่มาก เพิ่งจะมาสะดุดใจเอาขณะที่ท่านอาจารย์ถามนี่เอง เลยเดาเอาตามความรู้สึกว่า คนโง่มีมากกว่าคนฉลาดอยู่มากมาย คิดดูในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ มีคนฉลาดและรักศีลรักธรรมอยู่เพียงไม่กี่คน นอกนั้นแทบจะพูดได้ว่า ไม่ทราบที่ไปที่มาของตัวเองเลยจะไปเพื่ออะไร มาเพื่ออะไร ทำเพื่ออะไร ผิดหรือถูก ดีหรือชั่ว ควรทำหรือไม่ควร เขาไม่ค่อยสนใจคิดเลย ขอแต่ให้สะดวกสบายในขณะนั้นก็พอใจแล้ว จะเป็นอะไรต่อไปก็มอบให้ยถากรรมเป็นผู้ตัดสินเอาเอง คราวนี้กระผมพอเข้าใจได้บ้างไม่มีติดปิดทวารเหมือนแต่ก่อน

ส่วนผู้จะทรงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองและยืนนานต่อไปด้วยความมีเหตุมีผลนั้น ก็เห็นจะได้แก่คนฉลาดเป็นผู้นำ และทรงไว้ด้วยความราบรื่นสม่ำเสมอมากกว่าจำพวกอื่น ๆ จำพวกนอกนั้นก็พลอยได้ประโยชน์ไปตาม ๆ กัน แต่หลักใหญ่เห็นจะอยู่ในคนจำพวกมีเหตุมีผลเป็นแน่ เพราะทางโลกทางธรรม กิจบ้านการอาชีพตลอดงานทุกแผนก รู้สึกจะหนีจำพวกฉลาดมีเหตุผลเป็นผู้นำไปไม่ได้”

ท่านอาจารย์อธิบายต่อไปว่า “งานทางโลกทางธรรมท่านยังพอคิดพอพูดได้ว่า คนฉลาดเป็นบุคคลสำคัญในวงการต่าง ๆ แต่งานของท่านเองซึ่งเป็นนักบวชและนักปฏิบัติทำไมจึงไม่คิดบ้างว่าควรอย่างไรไม่ควรอย่างไร งานพระศาสนาเป็นงานละเอียดมาก ยากที่จะรู้ทั่วถึง ผู้จะทรงพระศาสนาทรงธรรมทรงวินัยให้ถึงขั้นสมบูรณ์ได้ ต้องเป็นคนฉลาด ความฉลาดในที่นี้มิได้หมายความว่าทำลายโลกให้พินาศ ทำลายศาสนาให้ฉิบหายล่มจม แต่เป็นความฉลาดในเหตุผลที่จะยังโลกและธรรมให้เจริญโดยถ่ายเดียว ความฉลาดนี้แลที่แสดงไว้ในมรรคแปดว่า สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป คือความเห็นชอบ ความดำริคตินึกชอบ และเป็นผู้นำกายวาจาให้ประพฤติแต่ในทางที่ชอบตามปัญญา สัมมาทิฐิซึ่งเป็นผู้นำ

แม้แต่สมมติที่เป็นไปในทางชอบ ก็จำต้องอาศัยสัมมาทิฐิองค์ปัญญาคอยตรวจตราสอดส่องอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นสมมติหัวต่อไปได้ จิตสงบจิตรวมต้องมีสติปัญญาคอยแผ่แผ่อยู่เสมอ จิตเกิดความรู้อะไรขึ้นมา จิตออกรู้อะไรบ้าง สิ่งทีนั้น ๆ จะควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกต้องตามหลักของผู้ต้องการความรู้จริงเห็นจริงในสิ่งที่มาเกี่ยวข้อง ถ้าไม่มีปัญญาแผ่อยู่ด้วยแล้ว ต้องทำให้เห็นผิดยึดผิดไปจนได้ เพราะความรู้ต่าง ๆ ทั้งข้างในทั้งข้างนอกที่เกี่ยวกับสมมติไม่มีประมาณ สุดแต่จะปรากฏขึ้นมาและผ่านเข้ามา ในรายที่นิสัยจะควรรู้ควรเห็นเป็นต้องรู้ต้องเห็น จะห้ามไม่ให้รู้ให้เห็นยอมไม่ได้ แต่สำคัญอยู่ที่ปัญญาจะคัดเลือกเก็บเอาเท่าที่พิจารณาเห็นว่าควร นอกนั้นก็ปล่อยให้ผ่านไปอย่างนักปัญญา ไม่ยึดถือไว้ให้ก่อกวนตัวเองอยู่ไม่หยุด

ถ้าขาดปัญญาเพียงขั้นสมาธิก็ไปไม่ตลอด คือต้องยินดีกับสิ่งนั้น ยินร้ายกับสิ่งนี้ เพลิดเพลินกับสิ่งนั้น เศร้าโศกกับสิ่งนี้ ซึ่งล้วนเป็นอารมณ์เขย่าใจให้ลุ่มหลงไปตามทั้งสิ้น อารมณ์ที่มาปรากฏถ้าไม่กำจัดด้วยปัญญาจะตกไปได้ยาก นอกจากจะพาให้เป็นอารมณ์ก่อความไม่หยุดเท่านั้น แต่ถ้าคัดเลือกด้วยปัญญาแล้วจะมีทางผ่านไปได้ ที่ยังเหลืออยู่ก็เฉพาะที่ปัญญาตัดไว้เท่านั้น ปัญญาจึงเป็นธรรมจำเป็นในธรรมทุกชั้น

ผู้ก้าวเข้ามาบวชในศาสนา ก็คือก้าวเข้ามาหาความรู้ความฉลาด เพื่อคุณงามความดีทั้งหลายที่โลกปรารถนากัน มิได้เข้ามาสั่งสมความโง่เขลาเบาต่อเล่ห์เหลี่ยมของกิเลสตัวหลอกลวง แต่เพื่ออุบายปัญญาพลิกแพลงให้ทันเรื่องของกิเลสต่างหาก เพราะคนเราอยู่และไปโดยไม่มีเครื่องป้องกันตัว ย่อมไม่ปลอดภัยต่ออันตรายทั้งภายในและภายนอก เครื่องป้องกันตัวของนักบวชคือหลักธรรมวินัย มีสติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญ ถ้าต้องการความเป็นผู้มั่นคงต่อสิ่งทั้งหลายไม่สะทกสะท้าน จึงควรเป็นผู้มีสติปัญญาแฝงอยู่กับตัวทุกอิริยาบถ จะคิดจะพูดจะทำอะไร ๆ ก็ตามไม่มีการยกเว้นสติปัญญาที่จะไม่เข้ามาสอดแทรกอยู่ด้วยในวงงานที่ทำทั้งภายในและภายนอก จะเป็นที่แน่นอนต่อคติของตนทุก ๆ ระยะเวลา

ผมปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเห็นบรรดาลูกศิษย์ มีความเข้มแข็งต่อแดนพินทุชด้วยความเพียรทุกประการ ที่เต็มไปด้วยสติปัญญาเป็นหัวหน้างาน ไม่มุ่มง่ามเซอะเซตต่อตัวเองตลอดธุระหน้าที่ทั้งหลาย สมกับศาสนายอดเยี่ยมด้วยหลักธรรมที่สอนคนให้ฉลาดทุกแง่มุม แต่ไม่ปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเห็นผู้ปฏิบัติที่มาอาศัยอยู่ด้วย เป็นคนอ่อนแอโง่งเงาเต่าตุน วุ่นวายอยู่กับอารมณ์เครื่องผูกพันด้วยความนอนใจ และเกียจคร้านในกิจการที่จะยกตัวให้พ้นภัย ไม่ขยันคิดอ่านด้วยความสนใจในงานของตัวทุกประเภท เพราะงานของพระผู้พร้อมแล้วเพื่อข้ามโลกข้ามสงสารเป็นงานชั้นเยี่ยม ไม่มีงานใดในโลกจะหนักหน่วงถ่วงใจยิ่งกว่างานยกจิตให้พ้นจากห่วงแห่งวัฏทุกข์ งานนี้เป็นงานที่ทุ้มเทกำลังทุกด้าน แม้ชีวิตก็ยอมสละไม่อาลัยเสียดาย จะเป็นจะตายก็มอบไว้กับความเพียร เพื่อรื้อถอนตนให้พ้นจากหล่มลึกคือกิเลสทั้งหมด ไม่มีการแบ่งรับแบ่งสู้เหมือนงานอื่น ๆ จะรู้จะเห็นธรรมอัศจรรย์ที่ไม่เคยพบเคยเห็น ก็รู้และเห็นกันกับความเพียรที่สละตายไม่เสียดายชีวิตนี้แล วิธีอื่น ๆ ก็ยากจะคาดถูกได้

การทำความเพียรของผู้ตั้งใจจะข้ามโลก ไม่ขอเกิดมาแบกหามกองทุกข์นานาชนิดอีกต่อไป ต้องเป็นความเพียรชนิดเอาตายเข้าแลกกัน เฉพาะผมเองก่อนที่จะมาเป็นอาจารย์สอนหมู่คณะ มิได้นึกว่าชีวิตจะยังเหลือเดนมาเลย เพราะความมุ่งมั่นต่อธรรมแดนหลุดพ้นมีระดับสูงเหนือชีวิตที่ครองตัวอยู่ การทำความเพียรทุกประการและทุกอิริยาบถได้ตั้งเข็มทิศไว้เหนือชีวิตทุกระยะ ไม่ยอมให้ความอาลัยเสียดายในชีวิตเข้ามากีดขวางในวงความเพียรเลย นอกจากความบีบบังคับของจิตที่เต็มไปด้วยความหวังต่อทางหลุดพ้นเท่านั้น เป็นผู้บงการแต่ผู้เดียวว่า ถ้าชั้นนี้ทนไม่ไหวจะแตกตายไปก็ขอให้แตกไป เราเคยตายมาแล้วจนเบื่อระอา ถ้าไม่ตายขอให้รู้ธรรมที่พระองค์รู้เห็น อย่างอื่นไม่ปรารถนา

อยาก رؤ้ออยากเห็น เพราะเมื่อต่อกรรู้เห็นมาเต็มประดาแล้ว บัดนี้เราอยาก رؤ้อเพียงอย่างเดียวคือสิ่งที่เรา
 รู้แล้วไม่ต้องกลับมาลุ่มหลงเกิดตายอีกต่อไป สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ปรารถนาอย่างยิ่งของเราในบัดนี้

ส่วนความเพียรที่หมุนไปตามความอยาก رؤ้ออยากเห็นธรรมดวงนั้น จึงเป็นเหมือนโรงจักรที่เปิด
 ทำงานแล้วไม่ยอมปิดเครื่อง ปล่อยให้หมุนตัวเป็นธรรมจักร พาดฟันหันแหลกกับกิเลสวัฏฏะทั้งหลาย
 ไม่มีวันมีคืน ไม่มีอริยาบถใดว่าได้ย่อหย่อนความเพียร เว้นแต่หลับไปเสียเท่านั้นเป็นเวลาพักงาน
 ชั่วคราว พอตื่นขึ้นมามือกับงาน คือสติปัญญาศรัทธาความเพียรกับกิเลสที่ยังเหลือเป็นเชื้อเรื้อรังอยู่
 ภายในมากน้อย ไม่ว่างต่อการรบฟุ้งซิงชั้ยกันเลย จนถูกทำลายด้วยสติปัญญาศรัทธาความเพียรให้
 ราบเรียบไปหมดอย่างสบายหายห่วง

นับแต่ขณะนั้นมาส่วนที่ตายไปคือกิเลสทั้งหลายก็ทราบว่าจะตายไปอย่างสนิท ไม่กลับฟื้นคืนมา
 ก่อกรวนุ่นวายได้อีก ส่วนที่ยังเหลือคือชีวิตธาตุชั้นนี้ ก็ทราบว่าจะพอกทนต่อไปได้ไม่แตกสลายไปตาม
 กิเลส ขณะที่เข้าสู่สงครามทำการหักโหมกันอย่างสุดกำลังทุกฝ่าย สิ่งที่ต่างฝ่ายต่างหมายยึดครอง
 ถึงกับต้องทำสงครามยื้อแย่งแข่งชั้ยชนะกันนั้น คือใจอันเปรียบเหมือนนางงาม ได้ตกมาเป็นสมบัติอัน
 ล้ำเลิศประเสริฐสุดของฝ่ายเรา เรียกว่าอมตจิตหรืออมตธรรม ใครค้นพบผู้นั้นประเสริฐโดยไม่มีอะไร
 มาเสกสรร

แต่ธรรมนั้นอยู่ฟากตาย ถ้าใครกลัวตายเสียตายทุกชั้ย ชอบถือเอาความสนุกในการเกิดว่าเลิศ
 เลอ ผู้นั้นต้องจัดว่าลืมหิวประมาทและชอบผัดเพี้ยนเลื่อนเวลาว่า เข้า สาย บ่าย เย็น ไม่อยาก
 บำเพ็ญความดีสำหรับตนในเวลาที่เป็นฐานะพอทำได้อยู่ ความประมาททั้งนี้ยังจะพาให้หลังน้ำตาด้วย
 ความทุกข์ในสังสาร ไม่อาจประมาณได้ว่ายังอีกนานเท่าไร จึงจะผ่านพ้นแหล่งกันดารอันเป็นที่ทรมาณ
 ไปได้ จึงขอฝากปัญหาธรรมเหล่านี้ไว้กับท่านทั้งหลายนำไปขบคิดด้วยว่า เราจะเป็ฝ่ายตีบนหน้ากล้า
 ตายด้วยความเพียรหมายพิงธรรม ไม่เหลือवल้งไปดูทุกข์ที่เคยเป็นภาระให้แบกหาม ด้วยความเจ็บ
 แสบและปวดร้าวในหัวใจมาเป็นเวลานาน หรือยังจะเป็นฝ่ายเสียตายความตายแล้วกลับมาเกิดอีก อัน
 เป็นตัวมหันตทุกข์ที่แสนทรมาณอีกต่อไป รีบพากันนำไปพิจารณา อย่ามัวเมาเฝ้าทุกข์และหายใจทิ้ง
 เปล่า ๆ ดังที่เป็นมาและเป็นอยู่เวลานี้ จะช้าทางและเสียใจไปนาน

เพราะโรงตัดสันดานกิเลส ตัวพาให้ว้ายบอกแตกแบกกองทุกข์ไม่มีเวลาปลงวางนั้น มิได้มี
 อยู่ในที่อื่นใดและโลกไหน ๆ แต่มีอยู่กับผู้ตั้งหน้าบำเพ็ญด้วยการใช้หิวคิดปัญญาศรัทธาความเพียร
 เป็นเครื่องมือบุกเบิกเพื่อพ้นไปนี้เท่านั้น ไม่หยุดหย่อนนอนใจว่ากาลเวลาอีกนาน สังขารยังไม่ตาย
 ร่างกายยังไม่แก่ ซึ่งเป็นความคิดที่ทำให้แย่งลงโดยถ่ายเดียว ผู้เป็นนักบวชและนักปฏิบัติจึงไม่ควรคิด
 อย่างยั้ง

อนึ่ง ผู้จะพาให้ผิดพลาดและพาให้ฉลาดแหลมคมก็มีอยู่กับใจดวงเดียวจะเป็นผู้ผลิต ไม่มีอยู่
 ในที่ใด ๆ จึงไม่ควรตั้งความหวังไว้กับที่ใด ๆ ที่มีได้สนใจดูตัวเอง ตัวจักรเครื่องทำงาน คือกายวาจา
 ใจที่กำลังหมุนตัวกับงานทุกประเภทอยู่ทุกขณะ ว่าผลิตอะไรออกมาบ้าง ผลิตยาถอนพิษคือธรรมเพื่อ
 แก่ความไม่เบื่อหน่ายและอิมพอนในความเกิดตาย หรือผลิตยาบำรุงส่งเสริมความมัวเมาเหมาทุกข์ ให้
 มีกำลังขยายวิภูวนให้ยัดยาวกว้างขวางออกไปไม่มีสิ้นสุด หรือผลิตอะไรออกมาบ้าง ควรตรวจตราดูให้

ละเอียดถี่ถ้วน ไม่เช่นนั้นจะเจอแต่ความฉิบหายล่มจม ไม่มีวันโผล่ตัวขึ้นจากทุกข์ที่โลกทั้งหลายกลัว ๆ กันได้เลย”

ท่านแสดงธรรมโดยถือเอาพระที่เป็นต้นเหตุอาราธนาท่าน ให้แสดงตามวิธีที่เห็นสิ่งต่าง ๆ แก่โลกอย่างไม่มีขอบเขตนั้น ปรากฏว่าท่านแสดงอย่างเผ็ดร้อนมาก ทั้งเนื้อธรรมก็ทรงรสชาติอย่างมหัศจรรย์ยากจะได้ยินได้ฟัง พระผู้เป็นต้นเหตุให้ท่านต้องแสดงก็ไม่น่าจะผิดตามที่ท่านดูค่าขู่เชิญ แต่อาจจะเป็นอุบายวิธีอาราธนาให้ท่านแสดงธรรมโดยทางอ้อมก็ได้ เท่าที่เคยสังเกตท่านตลอดมา ถ้าท่านแสดงธรรมตามปกติ ไม่มีอะไรเข้าไปสั้มผัสหรือกระเทือนถึงใจหรือถึงธรรมท่าน ท่านชอบแสดงไปเรื่อย ๆ แม้จะแสดงธรรมชั้นสูงก็ทำนองเดียวกัน ผู้ฟังรู้สึกจะขาดอะไร ๆ อยู่บ้างไม่จุใจ

แต่ถ้ามีรายใดรายหนึ่งก่อเหตุขึ้น เป็นเชิงเรียนถามปัญหาท่านหรือสนทนาธรรมกันเองต่อหน้าท่านแบบผิด ๆ ถูก ๆ พอให้ท่านรำคาญ หรือธรรมที่กำลังสนทนากันไปสะดุดใจท่านเข้าขณะนั้น นั่นแลเป็นขณะที่ธรรมภายในใจท่านเริ่มไหวตัวออกมาผิดปกติ และแสดงออกทางวาจาอย่างเผ็ดร้อนถึงใจ ทั้งท่านผู้แสดงและผู้ฟังอย่างเพลินใจ และทุกครั้งที่ท่านแสดงแบบนี้ ต้องเป็นที่ซาบซึ้งตื้นตื้น เหลือที่จะพรรณนาให้ถูกต้องกับความรู้สึกได้

ผู้เขียนซึ่งเป็นผู้มีนิสัยหยาบจึงชอบฟังธรรมที่ท่านแสดงแบบนี้มากกว่าแบบอื่น ๆ เพราะเห็นว่าถูกต้องกับจริตนิสัยที่หยาบของตนมาก ฉะนั้นท่านผู้เป็นต้นเหตุอาราธนาท่านด้วยอุบายวิธีต่าง ๆ ถึงกับท่านได้แสดงธรรมแบบเผ็ดร้อนออกมานั้น จึงเข้าใจว่าเป็นความแสบคายของแต่ละองค์จะหาอุบายแสดงออกตามสติปัญญาของตน ซึ่งไม่ควรจะผิดไปทีเดียว อาจมีเจตนาเพื่อประโยชน์แก่ตนแฝงอยู่กับคำอาราธนานั้นด้วย ทั้งนี้เมื่อมาถึงวาระของผู้เขียนได้สติธรรมจากท่านจริง ๆ แล้วโดยมากได้ฟังธรรมเด็ดเดี่ยวที่ให้เกิดความอาจหาญร่าเริง มักจะเกิดจากวิธีเรียนถามปัญหาซอกแซกกับท่านมากกว่าวิธีอื่น ๆ ขณะท่านอธิบายธรรมก็ถูกกับจุดที่ต้องการ ซึ่งผิดกับการแสดงแบบแกงหม้อใหญ่เป็นไหน ๆ ดังนั้นเมื่ออยู่กับท่านนาน ๆ ไป ก็ค่อยทราบวิธีแสวงหาธรรมกับท่านกว้างขวางออกไป ไม่รอคอยให้ท่านหยิบยื่นให้ถ่ายเดียว ยังพอมีอุบายขอร้องต่าง ๆ พอให้ท่านเมตตาบ้าง โดยมีใช้วันประชุมแสดงธรรมตามปกติ

ท่านพิจารณาเห็นถ้าด้วยตาทิพย์

ท่านกับหมู่คณะราว ๓-๔ องค์เที่ยววิเวกมาพักอยู่ถ้ำเชียงดาวได้ประมาณสองคืน พอตื่นเช้าคืนที่สามท่านบอกว่า คืนนี้ภาวนาปรากฏเห็นถ้ำใหญ่และกว้างขวางน่าอยู่มาก อยู่บนยอดเขาสูงและชัน ถ้ำนี้สมัยก่อน ๆ เคยมีพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายมาพักเสมอ แต่พระเราสมัยนี้ไปอยู่ไม่ได้เพราะสูงและชันมาก ทั้งไม่มีที่โคจรบิณฑบาต ท่านสั่งให้พระขึ้นไปดูถ้ำนั้น และกำชับว่า ก่อนขึ้นไปต้องเตรียมเสบียงอาหารขึ้นไปพร้อม ทางขึ้นไม่มี ให้พยายามปีนป่ายขึ้นไปโดยถือเอายอดเขาลูกนั้นเป็น

จุดที่หมาย คือถ้าที่ว้าน้อยอยู่ใต้ยอดเขานั้นเอง พระและโยมได้พากันขึ้นไปดูตามคำที่ท่านบอก เมื่อขึ้นไปถึงแล้วปรากฏว่าถ้ำนั้นสวยงามและกว้างขวางมากดังที่ท่านว่าจริง ๆ อากาศปลอดโปร่งสบายน่าอยู่มาก พระเกิดความชอบใจอยากพักอยู่บำเพ็ญสมณธรรมเป็นเวลานาน ๆ แต่จำเป็นด้วยที่โคจรบิณฑบาตไม่มี เพราะถ้ำอยู่สูงและห่างไกลจากหมู่บ้านมาก พอเสียบึงจวนหมดจำต้องลงมา

เมื่อลงถึงที่พัก ท่านถามว่าเป็นอย่างไรถ้ำสวยงามน่าอยู่ไหม ผมเห็นในนิมิตภาวนารู้สึกว่าถ้ำนั้นทั้งกว้างขวางและสวยงามมาก จึงอยากให้หมู่เพื่อนขึ้นไปดู ใคร ๆ คงจะชอบกันแน่ ๆ แต่ก่อนผมก็ไม่ได้สนใจพิจารณาว่าจะมีสิ่งแปลก ๆ อยู่ในเขาลูกนี้ แต่พอพิจารณาจึงทราบว่ามีของแปลกและอัศจรรย์อยู่ที่นี้มากมายหลายชนิด ในถ้ำที่พวกท่านขึ้นไปดูนั้นยังมีรุกขเทพ อารักขาอยู่เป็นประจำตลอดตามมิได้ขาด ใครไปทำอะไรที่ไม่สมควรในที่นั้นไม่ได้ ต้องเกิดเป็นต่าง ๆ ขึ้นมาจนได้ ขณะที่สั่งให้พวกท่านขึ้นไปดู ผมก็ลืมบอกว่าที่นั้นมีพวกเทพฯอารักขาอยู่ ควรพากันสำรวมระวังมรรยาทและอาการทุกส่วน อย่าไปส่งเสียงอื้ออึงผิดวิสัยของสมณะ เกรงว่าจะเกิดความไม่สบายต่าง ๆ ขึ้นมาเพราะความไม่พอใจของพวกเทพฯ ที่อารักขาอยู่ในสถานที่นั้น อาจบันดาลให้เป็นต่าง ๆ ได้

พระที่ขึ้นไปได้กราบเรียนท่านตามที่ได้ประสบมา และแสดงความประสงค์อยากอยู่ถ้ำนั้นเป็นเวลานาน ๆ ท่านตอบว่า แม้จะสวยงามและน่าอยู่เพียงไรก็อยู่ไม่ได้ เพราะไม่มีข้าวจะกิน ดังนั้นอาการที่ท่านพูดกับพระที่ไปดูถ้ำกลับลงมาเป็นคำพูดธรรมดา ๆ ประหนึ่งท่านเคยเห็นถ้ำนั้นด้วยตามาแล้วหลายครั้ง ทั้งที่ไม่เคยขึ้นไปเลย เพราะอยู่สูงและชัน ขึ้นลงลำบากมาก แต่กลับถามว่าน่าอยู่ไหม ซึ่งเป็นคำพูดออกมาจากความแน่ใจจริง ๆ มิได้สงสัยว่าความรู้ทางด้านภาวนาจะโกหกหลอกลวงเลย

ที่ท่านเตือนพระให้พากันสำรวมระวังเวลาพักอยู่ในที่ต่าง ๆ ไม่เฉพาะเพียงถ้ำนั้นแห่งเดียวนั้นเกี่ยวกับพวกเทพฯ ที่สถิตอยู่ในที่นั้น ๆ ซึ่งชอบความเป็นระเบียบงามตาและชอบสะอาดมาก เวลาพวกรุกขเทพฯ มาเห็นอากัปกิริยาของพระที่จัดวางอะไรไว้ไม่เป็นระเบียบ เช่น การหลับนอนไม่มีมรรยาท นอนหงายเหมือนเป็ดทั้งเนื้อทั้งตัว บ่นพึมพำด้วยการละเมอเพื่อฝันไปต่าง ๆ เหมือนคนไม่มีสติ แม้จะเป็นสิ่งที่สุคติวิสัยของคนนอนหลับจะรักษาได้ก็ตาม แต่พวกเทพฯมีความอดทนระอาใจอยู่เหมือนกัน และเคยมาเล่าให้ท่านอาจารย์มั่นทราบเสมอ และเล่าว่า พระซึ่งเป็นเพศที่น่าเลื่อมใสและเย็นตาเย็นใจแก่โลกที่ได้เห็นได้ยิน จึงควรสำรวมระวังกิริยามรรยาททั้งการหลับนอนและเวลาปกติ พอเป็นความงามตาเย็นใจแก่ตนและทวยเทพ ตลอดมนุษย์ทั้งหลายบ้าง ไม่แสดงตาแสดงใจจนเกินไปเมื่อยังมีทางรักษาได้อยู่ ไม่อยากให้เป็นไปแบบฆราวาสซึ่งไม่มีขอบเขตหรือปล่อยไปตามยถากรรมจนเกินไป เพราะสิ่งเหล่านี้ย่อมอยู่ในวิสัยของพระจะทำได้

การมาเล่าเรื่องทั้งนี้มิได้มุ่งมั่นมาตำหนิติเตียนพระว่าไม่ดีโดยถ่ายเดียว แต่เทวดาทั้งหลายก็มีส่วนแห่งความดีและเจตนาหวังเทิดทูนพระศาสนา พร้อมทั้งมีความพอใจกราบไหว้พระสงฆ์ผู้มีมรรยาทอันดีประจានิสัยของพวกเทวดาเหมือนกัน จึงใคร่ขอกราบท่านเพื่อได้ตักเตือนพระสงฆ์ที่เป็นลูกศิษย์ได้ตั้งอยู่ในท่าสำรวม พอเป็นที่งามตาแก่มนุษย์มาตลอดเทวดาอินทร์พรหมทั้งหลายบ้าง เทวดาทั้งหลายก็จะพลอยมีส่วนเพิ่มพูนความเคารพเลื่อมใสขึ้นอีกมากมายจากความดีของพระที่น่าเลื่อมใส นี่เป็นคำของพวกเทวดามาเล่าถวายท่าน

ดังนั้นเวลาท่านกับพระลูกศิษย์พักอยู่ในป่าในเขาลึก ซึ่งเป็นที่สถิตของพวกรุกขเทวดา ท่านจึงคอยเตือนพระอยู่เสมอเกี่ยวกับการวางบริวารเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ตลอดผ้าเช็ดเท้าท่านก็สั่งให้พับและเก็บไว้อย่างเป็นระเบียบ ไม่ให้ทิ้งระเกะระกะ การขับถ่ายก็ให้เป็นที่เป็นทาง และกำหนดทิศทางว่าควรจะทำส้วมสำหรับถ่ายในที่เช่นไร บางครั้งท่านก็สั่งพระตรง ๆ เลยกว่าไม่ให้ไปทำส้วมหนักส้วมเบาทางทิศนั้นหรือต้นไม้ นั้น เพราะพวกเทวดาที่สถิตอยู่หรือเทวดามาทางทิศนั้น จะรังเกียจและยกโทษเอาดั่งนี้ก็มี

ถ้าเป็นพระที่รู้เรื่องของพวกเทวดาได้ดีอยู่แล้ว ก็ไม่หนักใจที่ท่านอาจารย์ต้องบอกกล่าว เพราะท่านองค์นั้นย่อมทราบวิธีปฏิบัติต่อเทวดาโดยถูกต้อง และพระที่เป็นลูกศิษย์ท่านพระอาจารย์นั้นมีความสามารถในทางนี้ไม่น้อย เป็นแต่ความรู้ของท่านเป็นประเภทป่า ๆ จึงไม่อาจแสดงตัวอย่างเปิดเผย กลัwnักปราชญ์จะหัวเราะเยาะ เราพอทราบได้เวลาท่านสนทนากันเรื่องเทวดาประเภทและภูมิต่าง ๆ กันมาเยี่ยมท่าน เขามีเรื่องอะไรบ้างมาสนทนาหรือถามปัญหาท่าน ๆ นำมาแล้วสู่กันฟัง เราก็พลอยทราบภูมิจิตใจท่านที่เกี่ยวกับทางนี้ไปด้วย

ในถ้ำเชียงดาวซึ่งมิใช่ถ้ำยาวเข้าไปในกลางเขา ที่ประชาชนชอบเข้าไปเที่ยวกันเป็นประจำ แต่เป็นถ้ำหนึ่งที่สูงขึ้นไปกว่าถ้ำที่ท่านพักอยู่ ท่านว่าในถ้ำที่ท่านพักมีพญานาคตนหนึ่งรักษาถ้ำอยู่เป็นประจำมาเป็นเวลานาน แต่รู้สึกจะเป็นพญานาคมีจิตวิจิตร จึงชอบยกโทษพระไม่มีประมาณแห่งความพอดี ขณะที่ท่านพักอยู่ถ้ำนั้นถูกพญานาคตนนั้นตำหนิติเตียนด้วยเรื่องต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ เวลาแผ่เมตตาส่วนกุศลให้ก็รู้สึกว่าจะรับได้ยาก คงจะเคยมีกรรมกับพระมานานยังไม่จบสิ้นลงได้ ขณะที่ท่านพักอยู่ที่นี่จึงยกโทษอยู่เป็นประจำแทบทุกอิริยาบถแม้ขณะหลับ ตอนกลางคืนเวลาท่านใส่รองเท้าเดินจงกรมมีเสียงดังบ้างก็ว่าสมณะอะไรเดินจงกรมมีเสียงดังราวจะเสียงม้าแข่ง ไม่สำรวมระวังบ้างเลยเสียงรองเท้ากระทบดินและหินกระเทือนทั่วภูเขา ไม่คิดว่าใครจะมีความลำบากรำคาญบ้างเลยดั่งนี้ ทั้งที่ท่านก็เดินไปมาอย่างเบา ๆ ในทำสำรวมของผู้บำเพ็ญธรรม ไม่ผิดไปจากปกติธรรมดาเลย

พอท่านทราบว่าพญานาคยกโทษก็พยายามระวังเดินเบา ๆ ก็ยังถูกว่าอีกว่าสมณะอะไรเดินจงกรมราวกับเขาต้อมจะยิงนก บางครั้งเท้าท่านไปสะดุดหินทางจงกรมมีเสียงดังตื้อตื้อบ้างเท่านั้น ก็ว่าสมณะอะไรเดินจงกรมราวกับเขาเต็นร่าระบำไป โขยกเขยกไม่สำรวมระวังบ้างเลย บางคราวท่านตกแต่งทางจงกรมพอเดินได้สะดวก ไม่ซรุซระเกินไป พอยกหินก้อนนั้นมาวางยกก้อนนี้มาวางเรียงรายตามทางจงกรม ก็ว่าสมณะอะไรไม่สำรวมจับโน้นโยนนี่อยู่ไม่เป็นสุข ไม่คิดว่าศิระะใครจะแตกเพราะความกระทบกระเทือนจากความอยู่ไม่เป็นสุขของตน ไม่ว่าจะการไปการมา การเข้าการออกในบริเวณนั้น ท่านต้องทำความระมัดระวังเป็นพิเศษ แม้เช่นนั้นยังต้องได้รับความตำหนิจากพญานาคตัวมีจิตวิจิตรจนได้ ตอนกลางคืนท่านพักจำวัดขณะหลับไป อวัยวะส่วนต่าง ๆ อาจไหวติงไปบ้าง พอตื่นนอนขึ้นมาความรู้สึกที่บันทึกไว้โดยตลอดก็บอกว่า พญานาคตำหนิว่าท่านนอนทำเสียงตึกตักบ้าง เสียงหายใจฟุดฟาดบ้าง เสียงกรนบ้าง ร้อยแปด

ขณะที่ท่านกำหนดจิตดูพญานาคตนซ้โมโหและแสนยกโทษเก่งที่ไร ปรากฏว่าโผล่ศิระะออกมาคอยจ้องมองท่านอยู่เป็นประจำ ประหนึ่งไม่ยอมพลิกสายตาไปที่อื่นเลย ถ้าเป็นคนก็หน้าเสื่อใจยกษ์

ท่านว่า ไม่ยอมรับส่วนบุญจากใครเลย ตั้งหน้าสร้างแต่ความโมโหโทโสอันเป็นไฟเผาตัวอยู่ตลอดเวลา ท่านเองก็เมตตาสงสารกลัวพญาคตนนั้นจะเป็นบาปกรรมหนักเข้าทุกที แต่ก็สุดวิสัยที่จะอนุเคราะห์ได้ในระยะนั้น เพราะเธอไม่มาสนใจในเหตุผลลอร์ดธรรมเอาเลย มีแต่คอยยกโทษอยู่ทำเดียว

บางครั้งท่านก็เตือนเธอให้ทราบเรื่องของสมณะบ้าง เฉพาะอย่างยิ่งท่านอธิบายเรื่องขององค์ท่านเองให้พญาคตนทราบว่า ท่านมิได้มาเพื่อก่อกรรมทำเข็ญแก่ผู้หนึ่งผู้ใด นอกจากมาบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น อย่างเต็มกำลังความสามารถที่จะทำได้เท่านั้น ท่านไม่ควรตั้งใจใฝ่ต่ำว่า อาตมาจะมาทำความเดือดร้อนเสียหาย แต่พยายามทำความดีทุกขณะที่ระลึกได้ ผลบุญที่บำเพ็ญมามากน้อยก็ได้แผ่ไปยังสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ท่านเป็นผู้หนึ่งในจำนวนสัตว์โลกที่ควรจะได้รับส่วนบุญที่อาตมาแผ่อุทิศให้ จึงไม่ควรเดือดร้อนเสียใจว่าอาตมาจะมารบกวนความสุขที่ควรจะได้

การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องธรรมดาของคนที่ยังเป็นอยู่ ซึ่งทั่วโลกจะต้องมีการพลิกไปเปลี่ยนมา นอกจากคนตายและสัตว์ตายแล้วเท่านั้น จะไม่มีกระดูกกระดูก อาตมาแม้เป็นสมณะซึ่งเป็นเพศที่สำรวม แต่มิได้สำรวมแบบคนตาย เพราะลมหายใจยังมีอยู่จึงจำต้องสูดเข้าสูดออก ค่อยบ้างแรงบ้าง ขณะหลับลมหายใจก็ยังทำงานและร่างกายทุกส่วนยังทำงานเช่นกัน ซึ่งจำต้องมีเสียงอยู่บ้างเป็นธรรมดา ขณะตื่นนอนออกเดินจงกรมและทำกิจธุระบางอย่าง ก็ย่อมทราบทำงานและจำต้องมีเสียงเช่นกัน แต่ก็มีได้เลยขอบเขต ท่านเคยเห็นสมณะที่โหนบังที่ไม่มีกระดูกกระดูก ยืนแข็งโตอยู่ราวกับของตาย เข้าใจว่าคงไม่มีในโลกมนุษย์เรา

การเดินจงกรมก็พยายามค่อยเดินค่อยไปในทำสำรวม แต่ก็อดถูกตำหนิจากท่านไม่ได้ ว่าเดินราวกับม้าแข่งเป็นต้น ความจริงแล้วม้าแข่งซึ่งเป็นเพียงสัตว์เดียรัจฉาน กับสมณะผู้มีศีลสำรวมเดินจงกรมด้วยท่าระวางตั้งสตินั้น ผิดกันราวฟ้ากับดิน ท่านไม่ควรนำมาเปรียบเทียบกัน ถ้าไม่ใช่ผู้อัภัพในความดีทั้งหลาย หมายยิตเอานรกเป็นเรือนนอนเท่านั้น อาตมาก็สุดวิสัยที่จะปฏิบัติให้ถูกใจไปเสียทุกอย่างทั้งที่ไม่ถูกทาง ถ้าท่านยังหวังความสุขความเจริญเหมือนโลกทั้งหลาย ท่านก็ควรสำนึกในความผิดถูกชั่วดีของตนบ้าง จะไม่หาบแต่นรกเข้าไปเผาใจตลอดเวลา ยังมีทางออกบ้าง

การตำหนิตียนผู้อื่นแม้เขาจะเป็นผู้ผิดจริง ยังจัดว่าเป็นการก่อกวนจิตใจตนให้ขุ่นมัวไปด้วยอยู่นั่นเอง เฉพาะการเคลื่อนไหวของอาตมายังมองไม่เห็นว่าได้ผิดพลาดจากหลักของสมณะไปที่ตรงไหนบ้าง แต่ก็ได้รับความตำหนิจากท่านเรื่อยมา ท่านนะถ้าเป็นคนก็น่าจะอยู่กับโลกเขาไม่ได้ คงจะเห็นโลกเป็นมูลแห่งมูลสดีไปหมด แต่จะสำคัญตนว่าเป็นทองทั้งแท่งที่จะคละเคล้ากับโลกที่เต็มไปด้วยมูลไม่ได้ เพราะความเดือดร้อนวุ่นวายของใจที่คิดแต่เรื่องยกโทษผู้อื่นจนอยู่ไม่เป็นสุข การยกโทษผู้อื่นโดยไม่มีขอบเขตนักปราชญ์ถือว่าเป็นความผิด และเป็นบาปกรรมไม่มีชั้นดีเลย สำหรับท่านทำไม่จึงชอบแสวงยี่งัก โดยไม่สนใจคิดว่าสร้างบาปหยาบทุกขีใส่ตัว ดังท่านตำหนิอาตมา แต่อาตมาไม่เป็นทุกข์เลย ส่วนท่านรู้สึกกระวนกระวายส่ายสั่วอยู่ภายในไม่เป็นสุข เมื่อผลึกเห็น ๆ กันอยู่ประจักษ์ใจ แต่ทำไมจึงไม่ทราบว่าคุณคิดนั้นเป็นทางแห่งความผิด

ท่านคิดอะไรออกมาอาตมาทราบอยู่อย่างเต็มใจ พร้อมทั้งให้อภัยอยู่ตลอดมา แต่ท่านก็ยังตั้งหน้าตั้งตาสร้างเอา ๆ ในบรรดากรรมทั้งหลายที่จะเผาผลาญตัวให้ฉิบหายย่อยยับ ท่านช่างเป็นนิสัย

ไม่เชื่อในบาปกรรมเอาเลย ถ้าเป็นโรคก็สุดกำลังยาจะตามแก้ไขให้หายได้ อาตมาเองได้พยายามแก้ไข อยู่ภายใน และอนุเคราะห์สัตว์ร่วมโลกมากมายหลายจำพวกมาเป็นเวลานาน มนุษย์และเปรตผีเทว บุตรเทวดาอินทร์พรหมมยักษ์ตลอดทุกยุคทุกสมัย ที่มีฤทธาศักดานุภาพมากกว่าท่านเป็นไหน ๆ ท่าน เหล่านั้นยังยอมรับความจริงจากธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่มีใครยกโทษโกรธเคืองว่าธรรมไม่ดี ยัง ยอมรับนับถือกันทั่วโลกธาตุ

แต่มาประหลาดเฉพาะท่านเพียงผู้เดียวที่เป็นสัตว์โลกที่แปลกและพิสดารอยู่ไม่น้อย ไม่ ยอมรับความจริงจากอะไรเอาเลย สิ่งที่ท่านยอมรับและชอบใจไม่มีวันอึดพอนั้น คือการติเตียนยกโทษ โกรธกริ้วผู้อื่นที่ไม่มีความผิด สิ่งนี้ท่านเข้าใจว่าเป็นความรุ่งเรืองเรื่องสำหรับท่าน จึงพยายามสั่งสมไม่ยอม ลดละปล่อยวาง ฉะนั้นคติของท่านจึงไม่มีนักปราชญ์ท่านใดยืนยันรับรองได้ว่าปลอดโปร่งโล่งใจ ใน เวลาท่านถ่ายคราบจากภพที่กำลังอาภัพอยู่ขณะนี้แล้ว จะเป็นผู้มองใสไร้ทุกข์ไม่มีบาปกรรมติดตัว อาตมาต้องขออภัยที่ได้ตัดสินใจพูดกับท่านอย่างตรงไปตรงมาตามหลักธรรม ด้วยความหวังดี มิได้มี สิ่งเป็นพิษมาแอบแฝงเลย นอกจากท่านจะคิดเอาเองตามชอบใจเท่านั้น ก็สุดวิสัยจะทำตามได้ทุกสิ่ง ซึ่งอาจไม่ควรก็มี

นับแต่ขณะแรกที่อาตมามาพักอยู่ที่นี้ ได้พยายามทำความระวังสำรวมทั้งกิจภายนอกการ ภายในไม่ประมาท เพราะทราบดีว่าท่านมาประจำอยู่สถานที่นี้ เกรงว่าจะไม่ได้รับความสะดวกใจ และ ก็ทราบด้วยดีว่า ท่านเป็นสัตว์โลกที่มีนิสัยหนักไปในทางชอบแสวงหาโทษผู้อื่นมาเป็นความพอใจ แม้ เช่นนั้นก็ไม่น่าพ้นจากการถูกมองไปในแง่ผิด ๆ ต้องมาเจอเอาจนได้ สำหรับอาตมามีความสุขใจโดย สม่าเสมอ แม้จะถูกตำหนิอยู่ทุกขณะที่เคลื่อนไหว แต่เกรงท่านผู้ตำหนิเสียเองจะเป็นบาปหยาบทุกซ์ เพราะชวนชวายเป็นอยู่ทุกขณะจิตที่แสดงออก อาตมามีได้มาแสวงหาบาปหยาบกรรมอันเลวทราม จึงแน่ใจ ว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ทางการแสดงออกทุกประตู และไม่กลัวบาปกรรมว่าจะมีทางติดตามได้

นักปราชญ์ทั้งหลายนับแต่เริ่มแรกแยกสมมุติออกมาเป็นโลกเป็นธรรม ท่านมีความยินดีและ ชมเชยในกุศลผลบุญทั้งหลาย ทั้งที่ท่านสร้างขึ้นเองและผู้อื่นสร้างขึ้น เพื่อเป็นความร่มเย็นแก่ตน และ ทำการอบรมสั่งสอนโลกให้มีความชื่นบานรื่นรมย์ในความดีตลอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน แต่ท่านเอง ทำไม่จึงมีความเห็นผิดแปลกและแหกคอกลอกความดีออกจากตัว และกลับเมามัวมั่วสุ่มในสิ่งชั่ว เกลียดกลัวความดีจนฝังใจโดยไม่สนใจจะลืบทนบ้างเลย อาตมาเองแม้ไม่ใช่ผู้สวดยกรรมแทนท่าน แต่ กลัวความทุกข์หมั่นหันตแทนท่าน ผู้จะรับสวดยผลทนทุกข์อยู่มาก จึงไม่อยากจะให้ท่านคิดในสิ่งที่ไม่เป็น มงคลแก่ตน เพราะความไม่ดีที่ทำทุกประเภทล้วนเป็นสิ่งมีอำนาจอาจบันดาลผู้ทำให้กลายเป็นผู้ไร้สาร คุณโดยสิ้นเชิง แต่สิ่งไม่พึงปรารถนาจะกลายมาเป็นสิ่งทรมาณอย่างไม่คาดฝัน สิ่งนั้นอาตมากลัว มากกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก ความแก่เจ็บตายที่โลกกลัวกัน แต่อาตมามีได้กลัวมากเท่ากลัวบาปกลัวกรรม

การบวชเป็นพระตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นการทรมาณใจ ทรมาณ สันดานของคนมีกิเลสที่ชอบในสิ่งที่หลักศาสนาไม่ชอบ แต่กลับไม่ชอบในสิ่งที่หลักศาสนาสั่งสอนให้ ชอบได้เป็นอย่างดี ความลำบากเพราะการฝืนกิเลสอาตมาก็ทราบ แต่ก็จำต้องเข้ามาบวชเพื่อทรมาณ หัวใจตัวเอง การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยทราบว่ายากลำบากทุกระยะที่ฝืนทรมาณ แต่ก็จำต้องทรมาณ

เพราะอยากดี และอยากหลุดพ้นจากกรรมอันลามก คือกิเลสตัวไม่ยอมลงรอยเหตุผลและอรรถธรรมของพระพุทธเจ้า

แม้การมาคบหาเพ็ญประพติตัวเป็นคนเหลือเดน ไม่คิดคุณค่าในชีวิตอยู่ในถ้ำเวลานี้ เพราะกลัวบาปกลัวกรรมนั้นแล มิใช่กลัวอะไรที่ไหน และมีได้มาหวังทำลายหรือเบียดเบียนท่านผู้ใดให้ลำบาก แม้สัตว์ทุกประเภทในแหล่งแห่งไตรภพ อาตมาก็เคารพไม่ดูถูกเหยียดหยาม โดยถือว่าเป็นเพื่อนผู้ทรงชีพอยู่ด้วยกรรมของตนเช่นเดียวกัน และมีคุณค่าความเป็นอยู่เท่าเทียมกัน ได้บำเพ็ญจิตแผ่ส่วนกุศลให้ความเสมอภาค และความอยู่เป็นสุขโดยทั่วกันตลอดมาไม่เลือกกาลสถานที่ มิได้เยอหยิ่งจองหองและลำพองตัว ว่าเป็นมนุษย์และเป็นนักบวชที่มีชาติและเพศอันสูงกว่าเพื่อนสัตว์ผู้เกิดแก่เจ็บตายทั้งหลาย ท่านก็เป็นสัตว์โลกผู้หนึ่งที่อยู่ในข่ายแห่งกรรมอันเดียวกัน จึงควรสำนึกในดีชั่วสุขทุกข์ที่มีอยู่กับตัวตลอดมา

การยกโทษผู้อื่นโดยขาดความไตร่ตรองนั้น ไม่มีอะไรดีขึ้นพอได้รับประโยชน์บ้างเลย นอกจากเป็นการสั่งสมโทษและบาปกรรมใส่ตนให้ได้รับความทุกข์ ไม่มีวันสิ้นสุดเท่านั้น จึงควรลดสังเวทต่อความผิดของตน แล้วงความรู้ความเห็นชนิดเป็นภัยแก่ตนเสีย ก็จะกลายเป็นผู้ดีมีหวังสุดดีเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ใจที่เคยหึงหมองโหดโกรธกริ้วก็จะมีวันสงบเย็น เวลาถ่ายภาพถ่ายชาติเกิดในภพใหม่ชาติใหม่ก็มีหวังผลเป็นกำไร คือความสุขเป็นสมบัติ ไม่ล่มจมระงมทุกข์ไปตลอดกาล

อนึ่ง ไม่ว่าใจคนใจสัตว์ ใจเทวบุตรเทวดาอินทร์พรหมยมยักษ์ในแหล่งโลกธาตุ ย่อมมีความรู้สึกรักสุขเกลียดทุกข์ และไม่ตำหนิธรรมว่าเป็นข้าศึกต่อตัวเองแม้ปฏิบัติไม่ได้ เพราะธรรมเป็นธรรมชาติล้ำเลิศในไตรภพมาตั้งเดิม ถ้าพอมิทางปฏิบัติหรือเกี่ยวข้องได้เท่าที่กำเนิดและฐานะอำนวยบ้าง สัตว์โลกย่อมพอใจในธรรมเช่นเดียวกับสัตว์ผู้ที่มีกำเนิดที่ควรแก่ธรรมอยู่แล้ว เช่นมนุษย์เป็นต้น ส่วนท่านก็เป็นหนึ่งในจำนวนสัตว์โลกผู้รู้ดีชั่วอย่างเต็มใจ พอจะพิจารณาเลือกเฟ้นถือเอาประโยชน์ได้เท่าที่ควร แต่แล้วทำไมจึงกลายเป็นคนละคนและคนละโลกไปได้ อาตมาเองก็แปลกใจที่ท่านไปพอใจและกอบโกยเอาสิ่งที่นักปราชญ์ทั้งหลายเกลียดกลัวกัน และชอบตำหนิสิ่งที่นักปราชญ์ท่านชมเชย

คำว่าความทุกข์ท่านเองทั้งทราบทั้งเกลียดกลัว แต่สาเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ท่านทำไมจึงพอใจสั่งสมเอาหนักหนา คือการทำความพยายามยกโทษผู้อื่น นักปราชญ์ท่านว่าเป็นการสร้างเหตุแห่งความทุกข์นับแต่เหนื่อยไปถึงมากจนถึงขั้นหมั่นทนทุกข์ นี่เป็นกิจประจำตัวท่านที่ทำอยู่ทุกขณะอย่างไม่นึกละอายบาป และอาจไม่สนใจว่าอาตมาจะทราบ แต่อาตมาทราบทุกระยะที่ท่านคิดไม่ดี และให้อภัยท่านตลอดมา มิได้ถือโทษถือโทษอะไรเลย นอกจากสงสารท่านที่กำลังเดินทางผิดเท่านั้น จึงได้ตัดสินใจแสดงความจริงให้ทราบไม่ปิดบัง หากจะพอเกิดประโยชน์แก่ท่านบ้าง อาตมาก็พลอยยินดีอนุโมทนาด้วย สำหรับอาตมาเองไม่มีโทษทุกข์ใด ๆ เกิดขึ้นแก่ตัวเองจากความคิดดีชั่วของท่านเป็นต้นเหตุ เพราะมิได้เป็นผู้ก่อขึ้นและเก็บสั่งสมไว้ในใจ มีแต่ความสงบสุขและความสงสารที่เกิดจากการบำเพ็ญมาเป็นเรือนอยู่ของใจเท่านั้น

ขณะที่ท่านอธิบายธรรมในแง่ต่าง ๆ ให้พญานาคฟัง เธอมิได้ตอบรับคำท่านแม้ประโยคหนึ่งเลย แต่มีความคิดแทรกขึ้นมาในระหว่าง ซึ่งพอเป็นประโยชน์แก่เธอบ้างว่า สมณีนี้น่าจะมีเหตุผลน่าฟัง แต่เรายังไม่สามารถปฏิบัติตามที่ท่านได้ในขณะนี้ เพราะยังมีความยินดีในวิสัยของตนอยู่ จนกว่าจะผ่านพ้นจากภพนี้ไปแล้วจึงจะสนใจปฏิบัติ สมณีนี้น่าจะมีสิ่งที่น่าเกรงขามอยู่มาก สิ่งที่ไม่น่ารู้ไม่เห็นก็รู้เห็นได้ ความคิดที่เราคิดขึ้นโดยลำพัง ทำไมสมณีนี้น่าทราบได้ เราอยู่ในสถานที่ลับทำไมสมณีนี้น่าเห็นได้ เราคิดอะไรสมณีนี้น่าทราบได้โดยตลอด พระที่เคยมาพักอยู่ในถ้ำนี้เป็นจำนวนมากมาย แต่ไม่เห็นว่องค์ใดทราบที่เราคิดอย่างไรบ้าง เราอยู่อย่างไรบ้าง ซึ่งนับแต่เรามาอยู่ที่นี้ก็นานแสนนาน พระบางองค์ถึงต้องหนีไปเพราะเราขับไล่ด้วยอุบายต่าง ๆ ให้ท่านอยู่ไม่ได้ (ตอนนี้ท่านพระอาจารย์มั่นว่าพญานาคพนพิชให้พระที่มาพักอยู่มีอันเป็นไปต่าง ๆ จนทนอยู่ไม่ได้จำต้องหนีไป)

แต่สมณีนี้น่าไม่รู้ว่าเห็นเอาเสียทุกอย่างกระทั่งความคิดนึก และยังรู้ไปตลอดที่เราคิดต่าง ๆ แม้ขณะกำลังหลับสนิทอยู่ยังสามารถรู้และนำมาเล่าได้โดยถูกต้อง ประหนึ่งไม่หลับเลย แต่เราทำไมจึงมีทิฐิมานะไม่มีแก้ไขที่จะยอมรับนับถือและปฏิบัติตามที่สมณีนี้น่าสั่งสอนบ้าง เราคงมีกรรมหนาмаกตั้งท่านว่าไม่ผิดแน่ เวลาฟังสมณะอธิบายกิจวัตรที่ท่านทำประจำวัน มิได้มีเจตนาเพื่อความกระทบกระทั่งเรา ทั้ง ๆ ที่ท่านเห็นและทราบความคิดชั่วลามกของเราอยู่ตลอดเวลา เราเกิดมาชาติก็อกาภ แม้ใจก็ยังอกาภอีก ทั้งที่รู้ดีชั่วอยู่อย่างเต็มใจตั้งสมณะว่าไม่ผิด เวลาเกิดชาติหน้าก็คงจะเป็นผู้อกาภอยู่ท่านองนี้ ไม่มีวันสิ้นกรรมได้เลย

อีกพักหนึ่งท่านก็ถามพญานาคว่า เป็นอย่างไรบ้างที่อาตมาอธิบายธรรมให้ฟังพอเข้าใจบ้างหรือเปล่า เธอตอบท่านว่า เข้าใจได้ดีทุกประโยคที่ท่านเมตตาโปรดสัตว์ผู้อกาภ แต่ตัวผมเองมีกรรมหนาмаก คงยังไม่เชื่อความอกาภของตน จึงกำลังถกเถียงกับตัวเองอยู่เวลานี้ ยังไม่ลงรอยกันได้เลย ใจคอยแต่จะไหลลงทางต่ำที่เคยเป็นมาอยู่เรื่อย ๆ ไม่ยอมฟังเสียงอรรถธรรมที่นำมาพรั่สอนบ้างเลย ท่านถามว่าใจชอบไหลลงทางต่ำนั้นไหลลงอย่างไร เธอตอบว่า ก็ใจชอบแต่จะยกโทษท่านอยู่ทุกขณะที่ผลอดตัวทั้งที่ท่านไม่มีความผิดอะไรเลย แต่ใจมันก็ชอบคิดของมันอย่างนั้น ไม่ทราบจะปฏิบัติอย่างไรถึงจะพอดีและเห็นโทษในความผิดเสียบ้าง พอมีทางเดินเพื่อความดีต่อไปได้

ท่านตอบว่าทุกสิ่งที่คุณเห็นว่าโทษจริง ๆ ด้วยความสนใจคิดอ่านไตร่ตรอง ใจก็ย่อมจะเพิกถอนเสื่อมคลายในสิ่งนั้น ไม่กำเริบลำพองต่อไป แต่ถ้าใจยังฝักใฝ่ยึด โดยเข้าใจว่าสิ่งนั้นยังเป็นคุณ ก็ย่อมจะสนใจใคร่คิดผลิตโทษขึ้นเผาผลาญตนอยู่เรื่อย ๆ ไม่มีทางลดหย่อนผ่อนคลายลงได้แน่นอน และนับวันที่ใจจะทำความลามกโสมมแก่ตนอย่างไม่มีทางช่วยได้ถ้าไม่รีบแก้ไขเสียบัดนี้เป็นต้นไป อาตมาก็เป็นเพียงผู้แนะแนวทางให้บ้างเล็กน้อยเท่านั้น ไม่อาจทำหน้าที่แก้ไข หรือถอดถอนแทนท่านได้ การแก้ไขตัดแปลงจึงเป็นหน้าที่ของท่าน ผู้รับผิดชอบตัวเองจะทำความพยายามเต็มที่กำลังความสามารถไม่ลดละทอดยถ่ สิ่งที่เคยเป็นภัยก็จะค่อยลดตัวลง สิ่งที่เป็นคุณจะมีทางเจริญได้และลบล้างกันไป จนกลายเป็นความดีล้วน ๆ ไม่มีสิ่งชั่วเข้ามาแอบแฝงแทงใจต่อไป

ถ้าท่านเชื่อธรรมของพระพุทธเจ้าที่เคยช่วยโลกให้พ้นจากทุกข์ภัยตลอดมา ท่านก็จะเป็นผู้มีธรรมคุ้มครองใจ ใจที่มีธรรมคุ้มครองหลับนอนและตื่นย่อมเป็นสุข ไม่กระวนกระวายส่ายส래 มีตน

เสมอภาคต่อสิ่งทั้งปวง ไม่ชมสิ่งนั้นว่าดี ไม่ตำหนิสิ่งนี้ว่าชั่ว จนตัวเองต้องเป็นทุกข์ไปตาม ซึ่งไม่ใช่ทางนักปราชญ์ท่านดำเนินกัน

พอจบการสนทนาเธอรับคำท่านว่า จะพยายามทำตามที่ท่านแนะนำ หลังจากนั้นท่านเองก็ทำ ความเพียรไปและสังเกตเธอไป ผลปรากฏว่าดีขึ้นบ้างตอนที่ขณะจิตเธอซึ่งคอยจะยกโทษท่านบ่อย ๆ ปรากฏขึ้นตามนิสัย เธอคอยทำความกวัดขັນตัวเองอยู่เรื่อย ๆ ไม่ปล่อยตัวดังที่เคยเป็นมานัก แต่ก็ รู้สึกว่าเป็นความลำบากไม่น้อย เมื่อท่านเห็นความลำบากในการรักษาจิตของพญานาคที่คอยจะคิดไม่ ตีอยู่เรื่อย ๆ ท่านเลยหาอุบายลาเธอไปเที่ยวที่อื่นซึ่งเธอก็ยินดีให้ท่านไป เรื่องพญานาคกับท่านจึงเป็น อันยุติลงเพียงแค่นี้

หลังจากนั้น ท่านเลยถือเอาเรื่องพญานาคเป็นเหตุอธิบายธรรมเกี่ยวกับนิสัยของคนและสัตว์ ต่อไปอีก เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังบ้างไม่เสียเวลาไปเปล่า อันนับว่าเป็นคติที่ดี จึงได้นำมาลงเพื่อ ท่านผู้อ่านนำไปพิจารณา ถือเอาเป็นคติเท่าที่ควรแก่จริตนิสัยของตน

ท่านว่า “ดีชั่วมิได้เกิดขึ้นมาเอง แต่อาศัยการทำบ่อยก็ชินไปเอง เมื่อชินแล้วก็กลายเป็นนิสัย ถ้าเป็นฝ่ายชั่วมิได้ก็แก้ไขยาก คอยแต่จะไหลลงไปตามนิสัยที่เคยทำอยู่เสมอ ถ้าเป็นฝ่ายดีก็ในวัน คล่องแคล่วแกลั้วกล้าขึ้นเป็นลำดับ ฉะนั้น เด็ก ๆ ที่แรกเกิด พ่อแม่ที่ฉลาดจึงต้องพยายามอบรม ในทางที่ดีก่อนจะสายเกินไป และหาพี่เลี้ยงที่เหมาะสมมาบำรุงรักษา ไม่ให้ปล่อยไว้ตามยถากรรม เพราะเด็กเริ่มศึกษาวิชาหลักธรรมชาติมาแต่อ่อนแต่ออก ไม่ขาดวรรคขาดตอนเหมือนไปเรียนที่ โรงเรียน หลักวิชาธรรมชาตินี้แล เป็นวิชาที่ฝังนิสัยเด็กได้ดีกว่าวิชาแขนงอื่น ๆ เพราะมีอยู่ทั่วไปทั้งใน บ้านนอกบ้าน ในสถานที่เรียนและนอกสถานที่เรียน

เด็กสามารถเรียนและจดจำได้ทุกกาลสถานที่ที่สิ่งนั้น ๆ มาสัมผัสทางทวารอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง เป็นต้น นั่นแลเป็นเหมือนแผ่นกระดาษ และตัวหนังสือที่เต็มไปด้วยความหมายดีชั่วต่าง ๆ ทั้งจากเด็กด้วยกัน ทั้งจากผู้ใหญ่ชายหญิงไม่เลือกหน้า ทั้งจากโรงเรียนโรงเรียนและโรงเรียนต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ไม่มีวันเวลาบกพร่อง หลักธรรมชาติเหล่านี้แลเป็นครูเครื่องพร่ำสอนเด็ก ๆ ที่พร้อมอยู่ แล้วในการสำเนียงศึกษาได้เป็นอย่างดี และมีการรับถ่ายทอดไปตลอดสาย ถ้าเป็นฝ่ายชั่วมิได้ให้ เด็กชั่วได้จริง ถ้าเป็นฝ่ายดีก็มิได้ให้เด็กดีได้จริง การเห็นการได้ยืนอยู่บ่อย ๆ เด็กย่อมถือเอาเป็น เยี่ยงอย่างไปวันละเล็กละน้อย นานไปก็กลายเป็นนิสัยไปเอง

ถ้าลงได้เป็นนิสัยแล้ว ไม่ว่าจะทางชั่วทางดีย่อมมีทางระบายออกได้ทางไตรทวาร ไม่ยากเย็น อะไร ที่คนชั่วทำชั่วได้ง่ายและจิตใจไม่ยอมมลละแก่ไขก็ดี คนดีทำได้ง่ายและจิตใจกลายเป็นคนรัก ศีลธรรมไปตลอดชีวิตก็ดี ก็เพราะหลักนิสัยเป็นสำคัญ ถ้าพึงการฝืนทำทั้งที่นิสัยไม่อำนวยมาก่อน ย่อมมลละปล่อยวางได้ง่าย จนกว่าจะปรากฏผลเป็นน้ำเชื่อมที่มีรสดีมีด้าแก่ใจแล้วนั้นแล จึงจะเกิด ความพอใจในงานนั้น ๆ ทั้งชั่วและดี ไม่ยอมปล่อยวางอย่างง่ายตาย ฉะนั้น หลักนิสัยจึงเป็นสิ่งสำคัญ มากในตัวของบุคคลและสัตว์ การทำอะไรจนกลายเป็นนิสัยแล้วเป็นสิ่งแก้ไขได้ยาก จึงไม่ควรทำแบบสุ่ม เตะ โดยมีได้ใคร่ครวญให้รอบคอบก่อน

เราพอทราบได้จากการฝึกฝนตนในทางที่ตึจนเคยชินต่อนิสัย เช่น การเที่ยวที่มีเหตุผลควรเที่ยว การจ่ายทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่ตนและครอบครัวอย่างมีเหตุผล การรับประทานเป็นเวล่ำเวลา ไม่พำร่าเพรื่อ การหลับและการตื่นนอนตามเวลา การฝึกมรรยาทและความประพฤติในทางดีพยายามฝึกฝนด้วยความสนใจไม่ลดละจนเป็นนิสัยเคยชินแล้ว ย่อมสะดวกราบรื่นต่อตัวเองในวาระต่อไปไปเอง ไม่ต้องฝืนกันอยู่เรื่อยเหมือนชั้นเริ่มแรก เพียงเท่านั้นก็พอทราบได้ว่านิสัยเป็นสิ่งที่ฝึกได้ไม่เหลือบ่ากว่าแรง เป็นแต่ควรใช้ความเพียรพยายามบ้างในเบื้องต้น การฝึกเด็กหรือเราซึ่งเป็นผู้ใหญ่ก็ฝึกในทำนองเดียวกัน

เราต้องการของดีคนดีก็จำต้องฝึก ฝึกจนดี จะพ้นการฝึกไปไม่ได้ งานอะไร ๆ ย่อมมีการฝึกกันทั้งนั้น โลกถึงได้เรียกกันว่า ฝึกงาน ฝึกสัตว์ ฝึกคน ฝึกตน ฝึกใจตลอดมา นอกจากตายเสียเท่านั้น จึงหมดการฝึกกัน สิ่งใดที่ทำยังไม่เป็น เมื่อต้องการเป็นในสิ่งนั้นก็จำต้องฝึก และฝึกจนเป็นการเป็นงาน เป็นคนดีสัตว์ดี รวมลงในคำว่าฝึกนี้ทั้งสิ้น จึงควรพิจารณาให้ถึงใจปฏิบัติให้เกิดผล คำว่าดีจะเป็นสมบัติของผู้ฝึกดีแล้วแน่นอน” ได้นำเรื่องนิสัยที่ท่านพระอาจารย์มั่นอธิบายให้ฟังมาลงบ้างเล็กน้อย พอเป็นคติแก่พวกเราที่กำลังอยู่ในข่ายแห่งธรรมนี้ จึงขอยุติไว้เพื่อดำเนินเรื่องใหม่ต่อไป

พระอรหันต์มานิพพานที่ถ้ำเชียงดาว ๓ องค์

ขณะที่ท่านพักอยู่ในถ้ำเชียงดาวปรากฏนิมิตต่าง ๆ ที่ประทับใจมากมายหลายนิมิต แต่จะนำมาลงเท่าที่ควร คือตอนกลางคืนยามดึกสงัดแทบทุกคืน มีเทวดามาจากเบื้องบนชั้นต่าง ๆ บ้าง มาจากเบื้องล่างที่ต่าง ๆ บ้าง มาฟังเทศน์ท่านคืนละ ๓ พวกบ้าง ๒ พวกบ้าง ๑ พวกบ้าง ตามเวลาที่ท่านนัดให้มา และมีพระอรหันต์มาสัมโมทนาียกถาธรรม เครื่องรื่นเริงกับท่านเสมอมิได้ขาด พระอรหันต์ที่มานั้น ต่างองค์ต่างแสดงวิธีนิพพานของตนทำต่าง ๆ ให้ท่านดูบ้าง ทั้งองค์ที่มานิพพานในถ้ำนั้นและนิพพานในที่อื่น ๆ ก็มาแสดงในที่นั้นบ้าง พร้อมคำอธิบายประกอบด้วย ขณะที่แต่ละท่านแสดงวิธีนิพพานทำต่าง ๆ ให้ท่านดูและฟังอย่างถึงใจ ขณะที่ฟังท่านเล่า เกิดความสดสังเวชตนและน้อยใจว่าตนมีवासาน้อย ตาหูใจก็มีอยู่อย่างท่าน แต่ไม่สามารถเป็นอย่างท่านได้ ทั้งเกิดความปิติ ทั้งเกิดความน้อยใจเสียใจ ทั้งหัวเราะทั้งร้องไห้ ก็เป็นไปในเวลาเดียวกัน แต่การร้องไห้ได้พยายามเก็บไว้ในส่วนลึก ไม่กล้าแสดงออกอย่างเปิดเผย กลัวหมู่เพื่อนจะว่าบ้า เพราะขณะนั้นก็เป็นบ้ำอย่างลึก ๆ อยู่แล้ว

คำสัมโมทนาียกถาธรรมที่พระอรหันต์แต่ละองค์แสดงแก่ท่านพระอาจารย์มั่นนั้น เป็นคำจับใจ ไพเราะมาก ยากที่จะหาคำพูดในโลกมาเทียบให้เสมอเหมือนได้ แม้ผู้เขียนเองก็ไม่แน่ใจว่าจะนำมาลงตามแบบฉบับของท่านแท้ได้ จึงขอร้องท่านผู้อ่านไว้ด้วยความจงใจ ที่พอจับใจความได้จากท่านมีดังนี้ พระอรหันต์ทุกประเภทเป็นบุคคลประเสริฐอัครรรยทั้งแก่ตนและแก่โลกทั้งสามมีมนุษย์เทวดาเป็นต้น จะปรากฏขึ้นในโลกแต่ละองค์เป็นของยากลำบากมากกรองพระพุทเจ้าตรัสรู้ลงมา เหมือนขุม

ทองธรรมชาติจะผุดขึ้นท่ามกลางพระนครหลวงของพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่เป็นสิ่งที่ผุดขึ้นได้อย่างง่ายตายเลย ความเป็นอยู่แห่งชีวิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ผิดจากความเป็นอยู่ของโลก เพราะมีชีวิตอันสดชื่นด้วยธรรม แม้ร่างกายจะเป็นสมมุติเหมือนโลกทั่ว ๆ ไป แต่ใจผู้ครองร่างเป็นของบริสุทธิ์ จึงทำให้ทุกส่วนในร่างกายสดชื่นไปตาม

ท่านก็เป็นผู้หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ได้ทำความพยายามกลั่นกรองเชื้อแห่งภพออกจากใจจนหมดสิ้นไป ได้กลายเป็นบุคคลไม่มีภพชาติขึ้นมาจิตใจ ให้โลกได้กราบไหว้บูชาเป็นขวัญตาขวัญใจอีกองค์หนึ่ง พวกเราจึงได้มาเยี่ยมแสดงความยินดี เพราะไม่มีบ่อยครั้งนักที่บุคคลประเภทนี้จะอุบัติ เนื่องจากเป็นความอุบัติยาก ทั้ง ๆ ที่ใครก็อยากเป็น แต่ความอยากทำไม่อำนวย ดังนั้นโลกแม้จะเกิดมาในท่ามกลางที่พึงมีพ่อแม่ญาติวงศ์เป็นต้นก็ตาม แต่ที่พึงเพื่อเกาะเพื่อยึดทางใจอันเป็นที่พึงสำคัญนั้น โลกยังไม่ค่อยมีกันเลย สัตว์โลกเกิดมาอย่างแคว้งคว้างถ่างตนอยู่เปล่า ๆ มีจำนวนมากต่อมาก เหลือหูเหลือตาจะพรรณนานับอ่านได้ พระอรหันต์อุบัติตรัสรู้ขึ้นแต่ละองค์จึงเป็นของอัศจรรย์และทำประโยชน์แก่โลกทั้งสามได้มาก

ท่านเองก็ปรากฏว่าทำประโยชน์แก่มนุษย์ เทวดา อินทร์ พรหมได้อย่างกว้างขวางมากมาย เพราะท่านบรรลุถึงความบริสุทธิ์ และแตกฉานทางภาษาใจซึ่งเป็นภาษาสำคัญกว่าภาษาใด ๆ ในโลกทั้งสาม พระพุทธเจ้าทุกพระองค์และพระอรหันต์บางประเภทต้องใช้ภาษาใจช่วยทำประโยชน์แก่โลก เพราะภาษาใจเป็นภาษากลางของสัตว์โลก ผู้มีวิญญูณรับรู้ การสั่งสอนสัตว์โลกประเภทกายทิพย์ (กายที่ไม่ปรากฏด้วยตาเนื้อ) ต้องใช้ภาษาใจล้วน ๆ ติดต่อกันและแสดงอรรถธรรม ผู้รู้ภาษาใจด้วยกันย่อมเข้าใจได้ง่ายและได้รับประโยชน์รวดเร็วกว่าธรรมตาอยู่มากดังนี้

พอจบสัมโมทนิยกถาธรรมแล้ว ก็แสดงวิธีนิพพานท่าต่าง ๆ ให้ท่านดู แทบทุกองค์ในบรรดาพระอรหันต์ซึ่งมาเยี่ยมท่านที่แสดงธรรมเครื่องรื่นเริงและแสดงท่านิพพานให้ดู บางองค์ก็แสดงทำนั่งขัดสมาธินิพพาน บางองค์ก็แสดงทำสี่หไสยาสน์คืออนนตะแคงข้างขวานิพพาน บางองค์ก็แสดงทำยืนอยู่กลางทางจงกรมนิพพาน บางองค์ก็แสดงทำเดินจงกรมนิพพาน ในท่าต่าง ๆ กัน ที่แสดงทำนั่งกับท่านอนสี่หไสยาสน์นิพพานมากกว่าทำอื่น ๆ ที่แสดงทำยืนนิพพานและทำเดินจงกรมนิพพานมีน้อยมาก องค์ที่แสดงทำนั่งและท่านอนนิพพานก็แสดงให้เห็นชัดไปตลอดสายจนถึงอวสานสุดท้าย พอสิ้นวาระของการแสดงท่าแล้ว องค์นั่งนิพพานก็ล้มผล็อยลงไปราวกับปุยนุ่น ร่างกายทุกส่วนก็หยุดทำงานและนิ่งแน่วไปเลย

องค์ที่แสดงท่านอนสี่หไสยาสน์นิพพานท่านว่าสังเกตได้ยาก มองเห็นลมหายใจเพียงขณะเริ่มแรกแสดงท่าเท่านั้น จากนั้นไปลมก็ละเอียด อวัยวะทุกส่วนไม่กระตุกกระดิกเลย มีแต่ทำอันสงบเหมือนคนนอนหลับ จากนั้นก็เจียบไปเลย องค์แสดงทำยืนนิพพานก็ยืนในลักษณะรำพึง เขามือขวาทับมือซ้ายตั้งกายตรง ตาทอดลงพอประมาณ ตาทั้งสองหลับสนิท มีอาการรำพึงอยู่ครู่หนึ่ง แล้วก็ค่อย ๆ ล้มแบบย่ำตัวลงนั่งกองอยู่กับพื้น แล้วค่อย ๆ ล้มจากทำนั่งลงไปนอนกับพื้นอย่างเบา ๆ ราวกับสำลี ส่วนองค์ที่แสดงทำเดินจงกรมนิพพานก็เดินกลับไปกลับมาราว ๖-๗ รอบแล้วก็ค่อย ๆ ล้มผล็อยลงไปนอนอยู่กับพื้นอย่างเบา ๆ แล้วก็แน่นิ่งไปเลยเช่นเดียวกัน

ทุก ๆ องค์ที่แสดงวิธีนิพพานในท่าต่าง ๆ กันนั้น มาแสดงต่อหน้าท่านโดยห่างกันประมาณวาหรือวาเศษเท่านั้น ทำให้มองเห็นได้อย่างชัดเจนและประจักษ์ใจตลอดมา ฟังแล้วอดน้ำตาารังงไม่ได้ ต้องหันหน้าเข้าฝาผนังที่รู้สึกมีอาการแปลกเกิดขึ้นในขณะนั้น มิฉะนั้นก็จะปล่อยอะไรออกมาทำให้เกิดเรื่องใหญ่ และอาจเป็นประวัติต่อท้ายท่านไปอีกก็ได้

บรรดาพระอรหันต์ที่แสดงวิธีนิพพานท่าต่าง ๆ ให้ท่านดูนั้น แสดงด้วยท่าอันสงบเสงี่ยมงามตามาก ไม่มีอาการกระวนกระวายส่ายแสเหมือนโลกทั่ว ๆ ไปเลย ฟังท่าไหนก็ล้วนเป็นท่าที่ทำให้เกิดความสดสังเวชเหลือจะอดกลั้นน้ำตาไว้ได้ทุกท่าไป เพราะบุคคลอัศจรรย์นิพพานลาโลกสมมุติที่เต็มไปด้วยความวุ่นวายยุ่งเหยิงนานาประการ จะไม่ให้อัศจรรย์อย่างไร ใครก็ใครเถิดถ้างได้ประสບอย่างนั้นเข้าบ้าง เข้าใจว่าต้องมีความรู้สึกอย่างเดียวกัน จะทนเป็นใจไม่ไ้ระกำอยู่ไม่ได้แน่นอน

ที่ถ้าเชียงดาวมีพระอรหันต์มานิพพาน ๓ องค์ สององค์นอนนิพพาน แต่อีกองค์หนึ่งเดินจงกรมนิพพาน และแสดงทำนิพพานให้ท่านดูต่อหน้าต่อตาเลย ทุกองค์ที่นิพพานในท่าต่าง ๆ ได้ อธิบายเหตุผลประกอบให้ท่านทราบอย่างละเอียด ก่อนจะทำพิธีนิพพาน ที่แสดงทำยืนนิพพานและทำเดินจงกรมนิพพานมีไม่กี่รูป ส่วนท่านั่งกับท่านอนมีมากและท่านอนมีมากกว่าทำอื่น ๆ ท่านพิจารณาทราบว่พระอรหันต์มานิพพานที่เมืองไทยเราหลายองค์ เท่าที่จำได้มีดังนี้ นิพพานที่ถ้าเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ๓ องค์ นิพพานที่หลังเขาวงพระจันทร์ ๑ องค์ นิพพานที่ถ้าตะโก จังหวัดลพบุรี ๑ องค์ นิพพานที่เขาใหญ่ จังหวัดนครนายก ๑ องค์ นิพพานที่วัดธาตุหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ๑ องค์ ที่จำไม่ได้ก็ยังมีจึงขออนุญาตไว้ด้วย

คำว่า “นิพพาน” เป็นศัพท์ใช้เฉพาะพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลายที่สิ้นกิเลสและภพชาติภายในใจแล้วโดยเฉพาะ มิได้ใช้ทั่วไปในสัตว์โลกผู้ยังมีกิเลสทั้งหลาย เพราะพวกหลังนี้ยังเป็นผู้สั่งสมภพชาติอยู่ภายในอย่างสมบูรณ์ จึงไม่มีอะไรจะควรเรียกว่านิพพานได้ในทางสมมุติ พอตายจากนั้นก็ไปเกิดที่นั่น ตายจากที่นั่นก็ไปเกิดที่โน่น ตายจากคนไปเกิดเป็นสัตว์ถ้าประมาทในชาติเป็นมนุษย์ ไม่พยายามสร้างควมดีไว้ส่งเสริมเติมต่อในภพชาติต่อไป การเป็นสัตว์ก็มีหลายชนิดไม่แน่นอน เพราะทางที่จะให้เกิดเป็นสัตว์มีมากกว่าทางจะให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา อินทร์ พรหม อันเป็นภูมิสูงเป็นไหน ๆ เนื่องจากจิตใจชอบทำกรรมชั่ว อันเป็นทางให้ไปเกิดเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ ได้มากกว่าทางดี ดังนั้นสัตว์ชนิดต่าง ๆ จึงมีมากกว่ามนุษย์และเทพพรหม

แต่จะเป็นสัตว์ชนิดใดและมนุษย์เทพพรหมประเภทใด ก็ล้วนมีสิ่งเกาะเกี่ยวเหนี่ยวรั้งพาให้ต่อต้านต่อแขนงเป็นภพชาติสืบต่อไปไม่มีทางดับสนิทได้ จึงไม่เรียกว่านิพพาน ส่วนท่านที่สิ้นกิเลสภายในใจโดยสิ้นเชิงแล้ว เป็นความดับสนิทอยู่ตลอดเวลาทั้งที่ชั้นอัยังครองตัวอยู่ ท่านเหล่านี้แลเป็นผู้ควรได้รับคำว่านิพพานโดยเฉพาะ ไม่มีทางเป็นอย่างอื่น เพราะหมดทางเกี่ยวเกาะวกเวียน ขณะจะนิพพานก็ได้มีความกังวลห่วงใยกับสิ่งใด ๆ กระทั่งชั้นอัยังที่กำลังจะแตกทลายในขณะนั้นอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะใจท่านหมดคำว่าห่วงว่าห่วง ทั้งภายนอกภายใน ทั้งใกล้ทั้งไกลโดยตลอดทั่วถึง

ขณะจะลาโลกแห่งชั้นอัยังก็ลากันแบบดับสนิท ไม่มีความสะทกสะท้านหวั่นไหว ทั้งมิได้คิดว่าจะไปอยู่โลกนั้น จะมาอยู่โลกนี้ จะไปเสวยผลดีอย่างนั้น จะมาเสวยผลชั่วอย่างนี้ อันเป็นการทำให้

กระเพื่อมขุ่นมัว แต่เป็นความคงที่และพอดีโดยสมบูรณ์ของจิตดวงวิมุตติหลุดพ้นแล้ว มิได้คอยรับ ส่วนได้ส่วนเสียของสมมุติมีขึ้นเป็นต้นแต่อย่างใด เป็นผู้ปราศจากกาลสถานที่ ไม่มีสมมุติแม้ปรมาณู เข้าไปเกี่ยวข้องกับจิตดวงบริสุทธิ์ล้วน ๆ แล้ว นี่แลท่านเรียกว่านิพพานของท่านผู้สิ้นความกังวล หม่นหมอง ขณะครองชั้นธอ์อยู่ก็ได้เสวราโศก ขณะวิโยคพลัดพรากจากไปก็ได้เสียใจ เคยเป็นอยู่อย่างโรกัเป็นไปอย่างนั้น

ฉะนั้น คำว่านิพพานจึงเป็นคำพิเศษสำหรับท่านผู้เป็นบุคคลพิเศษจะครองโดยเฉพาะ ไม่มีผู้ใดจะกล้าเข้ายึดครองได้ ถ้าไม่ทำใจให้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงก่อน ไม่เหมือนสมบัติอื่น ซึ่งอาจมีเจ้าอำนาจเข้ายึดครองได้ทั้งที่เจ้าของไม่ยินยอม เช่น เรือกสวน ไร่นา เป็นต้น ใครอยากเป็นเจ้าของเข้ายึดครองก็พยายามสร้างเอาเอง รอนั่งเข็นนอนเข็นเอาเลย ๆ คงไม่มีหวังตลอดกาล

ท่านอาจารย์มั่นซึ่งเป็นเจ้าของประวัติที่ได้รับยกย่องชมเชยและเลื่อมใสจากหมู่ชนแทบทั่วประเทศเขตแดน และได้รับธรรมเครื่องรื่นเริงจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ก็เพราะท่านเชื่อธรรมทำจริง จึงได้พบเห็นแต่ของจริง ของปลอมไม่มีในใจท่าน แม้ชีวิตร่างกายจะเป็นของจอมปลอมหลอกลวงตามธรรมชาติของมัน ท่านก็ปลดปล่อยไว้ตามเรื่อง มิได้ยึดถือแบกหามไปด้วย สิ่งที่เป็นท่านอย่างจริงไม่แปรผันก็คือธรรมของจริงที่เห็นแล้ว ธรรมนั้นจริงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีอดีตอนาคตเข้าไปทำลายได้ เหมือนสิ่งทั้งปวงที่ถูกทำลายด้วยกาลของมันเองตลอดมา

ท่านพักอยู่ในป่าในเขาลึก จังหวัดเชียงใหม่ ทราบว่ามีการเจ็บป่วยหลายครั้ง บางคราวแทบเอาตัวไม่รอดจนหมอไม่รับรอง ถ้าเป็นคนธรรมดามีชีวิตลมหายใจอยู่กับยากับหอมแบบไม่มีจมูกของตนเองเป็นที่หายใจ ก็คงจะผ่านไปนานแล้ว แต่ท่านเองยังพอรอดตัวมาได้ ด้วยอำนาจธรรมโอสธเหยี่ยวรักษาไว้ได้ ทุกครั้งที่ป่วยไข้ได้ทุกข์ต่าง ๆ ท่านว่าธรรมโอสธต้องเกิดมาพร้อมกัน และปฏิบัติหน้าที่ต่อกันในทันทีทันใดไม่รอชักช้า ท่านอาจารย์มั่นมีนิสัยอย่างนั้น ปกติท่านไม่ค่อยชอบเกี่ยวข้องกับหยูกยาเท่าไรนัก แม้มักมาวัยชรากำลังวังชาลดราร่วงโรยลงเป็นลำดับ ท่านก็ยังหนักในธรรมโอสธเป็นเครื่องประสานธาตุชั้นธอ์อยู่เสมอมา

ครั้งหนึ่งท่านพักอยู่ในเขากับพระ ๓ องค์ด้วยกัน ซึ่งที่นั่นชุกชุมไปด้วยไข้ป่า เผอิญพระองค์หนึ่งเกิดเป็นไข้จับสั่นขึ้นมา แม้นยาเม็ดหนึ่งก็ไม่มีการรักษา เวลาจับไข้แล้วตั้งวันก็ไม่สร้าง ตอนเช้าตอนเย็นท่านอาจารย์ไปเยี่ยมไข้และให้อุบายต่าง ๆ เป็นเครื่องพิจารณาเพื่อระงับไข้ ดังที่ท่านเคยได้ผลมาแล้วเสมอ แต่พระองค์นั้นไม่สามารถพิจารณาตามท่านได้ เพราะภูมิจิตภูมิธรรมต่างกันมาก เวลาจับไข้ที่ไรต้องปล่อยให้สร้างเอง ไม่มีอุบายพิจารณาแก้ไขพอไข้ลดลงบ้างเลย

ท่านอาจารย์เองคงนึกรำคาญ เลยทำเป็นดูเอาเสียบ้างว่า ท่านนี้มีแต่ชื่อว่ามหา ๆ แต่ความรู้ที่เรียนมาไม่เห็นเป็นประโยชน์อะไรเลย ช่วยแก้ไขบรรเทาตัวเองในเวลาจำเป็นบ้างก็ไม่ได้ ท่านไปเรียนให้เสียกระดาษเปล่า ๆ และเอาแต่ชื่อมหาเปล่า ๆ มาทำไม การเรียนความรู้ทุกแขนงต้องเรียนมาเพื่อช่วยตัวเอง แต่ความรู้ที่ท่านมหาเป็นความรู้ประเภทใดก็ไม่รู้ จึงไม่เห็นเกิดประโยชน์อะไรเลย เจ้าของเป็นไข้แทบตายอยู่แล้ว ความรู้ที่เรียนมาไม่เห็นมาช่วยบรรเทาให้เบาบางบ้างเลย ท่านเรียนมาเพื่ออะไรกันแน่ ผมยังแปลไม่ออก ผมไม่เห็นได้เรียนเป็นมหาเปรียญอะไร แม้ประโยคเดียวกันไม่ได้กับเขา มีแต่

กรรมฐานห้าที่อุปฌายะมอบให้แต่วันอุปสมบทเท่านั้นติดตัวอยู่ทุกวันนี้ ก็ยังพอรักษาตัวได้ ไม่เห็นอ่อนแอเหมือนท่านที่เรียนมากแต่อ่อนแอมาก

ท่านนี้อ่อนแอยิ่งกว่าผู้หญิงที่ไม่ได้รับการศึกษาเลย ผู้ชายทั้งคน มหาทั้งองค์ ทำไมจึงอ่อนแอนัก เวลาเป็นไข้ไม่เห็นมีลักษณะผู้ชายและการเรียนรู้ธรรมแฝงอยู่บ้างเลย ควรเอาเครื่องของผู้ชายทั้งหมดไปมอบให้ผู้หญิงเสีย แล้วไปขอเอาเครื่องของผู้หญิงมาสวมใส่เข้าไป จะได้เป็นผู้หญิงไปเสียทั้งคน ไข้ก็อาจจะลดลงบ้าง เพราะมันเห็นว่าเป็นผู้หญิงคงไม่กล้าทรมาณอย่างรุนแรง มาเยี่ยมที่ไรแทนที่จะเห็นท่าทางองอาจกล้าหาญพอให้เบาใจได้บ้าง แต่กลับเห็นแต่ความใจน้อยอ่อนแอเป็นประจำเรื่อยมา กรรมฐานและมหานั่นเรียนมาทำไมไม่พิจารณาบ้าง

ท่านว่าทุกขังอริยสังขัจฉนั้น หมายความว่าอย่างไร หมายความว่าให้อ่อนแอ และเวลาเป็นไข้ขึ้นมากอดแต่จะร้องให้คิดถึงพ่อคิดถึงแม่อย่างนั้นหรือ ถ้าเช่นนั้นก็เป็นกรรมฐานปลอมละซิ เพียงทุกขเวทนาเกิดจากไข้เท่านั้นก็จะทนไม่ไหว บทถึงเวลาจนตัวเข้าจริง ๆ จะไม่ล้มละลายไปแบบไม่เป็นที่ทำละหรือ เราเริ่มไม่เป็นท่าแต่บัดนี้แล้ว จะเห็นสังขธรรมมีทุกขสังขเป็นต้น เป็นของจริงได้อย่างไร ผู้จะพ้นจากโลกสมมุติต้องเห็นสังขธรรมเป็นของจริงเต็มส่วน แต่นี้เพียงทุกขสังขเริ่มต้นนอนออกกลางแจ้ง ล้างตากระตุกกระตักนิดหน่อยเท่านั้น ก็เริ่มยอมอย่างหมอบราบแล้วจะไปที่ไหนกันได้เลย พอท่านให้อุบายเผ็ดร้อนบ้างเป็นการหึงเสียงดูจบลงนั่งอยู่ครู่หนึ่ง มองไปเห็นท่านมทองคำนั้นกำลังร้องไห้น้ำตาไหลออกมาเปียกหน้า ท่านเลยหาอุบายหนีไปในขณะนั้น และก่อนจะไปทำท่าปลอมโยนว่า “ไม่เป็นไรเดี๋ยวหาย ผมแกล้งว่าให้ท่านมทองคำอย่างนั้นเอง” แล้วก็ไปที่พัก

พอตอนกลางคืนท่านคงพิจารณาหาขานานใหม่ ขนานที่ให้ไปแล้วอาจจะแรงไปบ้างสำหรับคนใช้รายนี้ที่ใจไม่เข้มแข็งพอ เช้าวันหลังและคราวต่อไป ท่านเปลี่ยนขานานใหม่โดยสิ้นเชิง คือมิได้นำกริยานั้นมาใช้อีกต่อไปเลย คราวนี้มีแต่แสดงอาการปลอมโยน เอาอกเอาใจใหญ่คล้ายกับไม่ใช่ท่าน อาจารย์มันคนเก่าเลย พุดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานเหมือนน้ำอ้อยน้ำตาลเป็นกระสอบ ๆ หุ้มเทลงทุกเข้าทุกเย็น จนหวานหอมไปทั่วบริเวณ เหมาะแก่โรคอ่อนแออย่างบอกไม่ถูก ทั้งสังเกตคนไข้อาการดีขึ้นหรือทรุดลง ทั้งวางยาเคลือบน้ำตาลทุกเช้าเย็น จนเห็นผลประจักษ์ใจ ทั้งคนไข้คนดีมีความสุขโดยทั่วกัน คนไข้ก็ค่อยหายวันหายคืนไปเป็นลำดับจนหายสนิท แต่กินเวลาหลายเดือนกว่าจะหายขาดได้ นับว่าขานานสุดท้ายได้ผลดีเกินคาด

นี่คืออุบายท่านที่เปรียบกับหมอผู้ฉลาดทั้งภายนอกภายใน พลิกได้ทุกท่าทุกทาง ไม่จนสติปัญญา นำมาใช้ได้ทุกกรณี จึงควรถือเป็นแบบฉบับของเราผู้กำลังแสวงหาความฉลาดใส่ตน ที่นำมาลงก็เพื่อท่านที่สนใจได้อ่านบ้าง อาจเกิดประโยชน์เท่าที่ควร เพราะเป็นอุบายวิธีของท่านผู้ฉลาด มีปัญญาหลักแหลม ไม่จนแต่มีจนมุมต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า

ตามปกตินิสัยท่านพระอาจารย์มัน เวลาเข้าที่คับขันจนมุม ท่านชอบคิดค้นด้วยสติปัญญาไม่อยู่เฉย ๆ เช่น เวลาเจ็บไข้หรือเวลาพิจารณาไปเจอเอากิเลสตัวสำคัญเข้าจนหาทางออกไม่ได้ นั่นแหละคือเวลาคับขัน จิตจะนิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ ต้องหมุ่นตัวทั้งวันทั้งคืน จนเกิดอุบายปัญญานำมาแก้ไขทัน

เหตุการณ์และผ่านไปได้เป็นพัก ๆ ไม่จนมุม ท่านเคยเห็นผลทำนองนี้ตลอดมาแต่เริ่มออกปฏิบัติจน
 อวสาน เวลาที่มีพระไปอาศัยอยู่กับท่านและเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา ท่านมักจะเตือนด้วยอุบายต่าง ๆ
 เพื่อระงับอาการไม่ให้หนักไปในทางหยูกยาจนเกินไป และเพื่อเกิดอุบายต่าง ๆ อันเป็นวิธีพิจารณา
 ธรรมไปด้วยในขณะเดียวกัน ท่านถือว่าทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในกายในใจเป็นเรื่องของสังขารโดยตรง
 ต้องพิจารณาให้รู้ในสิ่งที่ควรจะได้ ไม่ปล่อยให้ทุกข์ย้ายอยู่เปล่า ๆ เหมือนคนไม่ได้รับการศึกษา
 อบรมธรรมมาเลย

เฉพาะท่านเองเคยได้อุบายต่าง ๆ จากการป่วยมาเป็นลำดับ ไม่เคยปล่อยให้ทุกขเวทนาที่
 เกิดขึ้นจากการเจ็บป่วยต่าง ๆ ย้ายอยู่เฉย ๆ โดยมีได้พิจารณาให้รู้เรื่องของมันบ้างเท่าที่สามารถ เวลา
 เช่นนั้นท่านถือเป็นความจำเป็นที่ต้องพิจารณาจนสุดความสามารถ เพื่อเป็นการฝึกซ้อมสติปัญญาว่า
 จะทันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า หรือมีความล้มเหลวไปอย่างไรบ้าง แล้วแก้ไขตัดแปลงกัน
 ใหม่จนเป็นที่พอใจ ว่าสติปัญญาที่เคยอบรมและฝึกซ้อมมาเป็นเวลานาน ขณะเข้าสู่สงครามคือความ
 ทุกข์ทรมาน ใจไม่มีความหวั่นเกรงต่อความจริง คือทุกขสังขารอันเป็นสังขารของจริงทุกส่วน สติปัญญา
 ก็ทำหน้าที่ทันกับเหตุการณ์ ไม่มีความสะท้านหวั่นไหวกับพายุ คือทุกข์ที่โหมกันมาทุกทิศทุกทาง เบื้อง
 บนเบื้องล่าง ด้านขวางสถานกลาง สามารถพิจารณาทะล่อมเข้ามาสู่หลักความจริงได้โดยตลอด

ดังนั้นท่านจึงชอบใช้อุบายแก่บรรดาศิษย์หนักไปทางพิจารณาทุกขเวทนา เพราะเป็นการ
 ฝึกซ้อมสติปัญญาศรัทธาความเพียรให้เข้มแข็งแก่กล้า เวลาเอาจริงเอาจังคือขณะชั้นธจะแตกจะไม่
 ต้องกลัวมหันตทุกข์ที่แสดงตัวอย่างเต็มที่ในเวลานั้น ผู้พิจารณารู้เท่าทันชั้นธดังกล่าวนี้ อยู่ก็สบาย
 ตายก็มีชัยชนะ สมกับเป็นนักต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดเป็นยอดคน คือเราเองซึ่งเป็นคน ๆ หนึ่งไม่ต้องเป็น
 ยอดใครที่ไหน ได้เราและเป็นยอดเราแล้วเป็นพอตัว

ท่านอาจารย์มั่นนับว่าเป็นอาจารย์ตัวอย่างได้ทั้งภายนอกภายใน ความเพียร ความอดทน
 ความอาภาว ความฉลาดภายนอกภายใน ความสันโดษและมักน้อย นับว่าท่านเป็นเยี่ยมในสมัย
 ปัจจุบัน ยากจะมีลูกศิษย์คนใดล้ำหน้าท่านไปได้ ท่านมีทั้งหุทธิพิสัย ตาทิพิสัย และประจิตตวิชชา คือฟังได้
 ทั้งเสียงสัตว์ เสียงมนุษย์ เสียงภูตผี เทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม ยม นาค เห็นได้ทั้งสัตว์มนุษย์ที่
 เป็นกายและวัตถุหยาบ ทั้งที่เป็นกายทิพย์ เช่น เปรตผี เทวดาเป็นต้น รู้ได้ทั้งจิตสัตว์ จิตมนุษย์ว่ามี
 ความเศร้าหมองผ่องใสประการใด ตลอดความคิดปรุงต่าง ๆ ที่คิดอยู่ภายใน บางครั้งแม้เจ้าตัวผู้คิด
 ขึ้นเองก็ไม่รู้ว่าได้คิดอะไรไปบ้าง เพราะเปิดทางให้ความคิดนึกไหลออกสู่อารมณ์ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา
 โดยไม่มีสติควบคุมรักษาบ้างเลย กระทั่งได้ยื่นปัญหาท่านเป็นเชิงทักขึ้นมาถึงระลึกได้ บางรายยังมัว
 เชื่อไม่ทราบที่ท่านพูดอะไรให้ตัวบ้างก็ยังมี จึงน่าสลดสังเวชอยู่มากสำหรับรายเช่นนั้น

เวลาอยู่กับท่านไม่จำเป็นต้องอยู่ต่อหน้าท่านก็ได้ เพียงอยู่ภายในวัดหรือในสำนักเดียวกับท่านก็
 พอแล้ว ขณะคิดคะนองไปต่าง ๆ แบบปล่อยตัวไม่มีสติ เวลามาหาท่านจะได้ยินคำพูดแปลก ๆ
 ออกมาในเวลาใดเวลาหนึ่งจนได้ ยิ่งไปหาญคิดเรื่องลึกลับในเวลาอยู่ต่อหน้าท่านด้วยแล้ว จะเป็นเวลา
 ท่านกำลังแสดงธรรมอบรมอยู่ก็ตาม เวลาสนทนาธรรมกันอยู่ก็ตามหรือเวลาอื่นใดก็ตาม ในเวลานั้น

จะได้ยินคำพูดหรือคำตอบเป็นเชิงไม้เรียว หรือเป็นอุบายแปลก ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งออกมาจนได้นอกจากท่านชี้แจงเท่านั้นจึงปล่อยให้ไปตามกรรมในบางคราว

ตามที่พระอาจารย์ทั้งหลายที่เป็นลูกศิษย์ และเคยอยู่เชียงใหม่กับท่านเล่าให้ฟังถึงเรื่องหุทิพย์ ตาทิพย์และปรจิตตวิชาของท่าน ว่าน่าอัศจรรย์และน่ากลัวมาก เฉพาะปรจิตตวิชา รู้สึกว่าท่านรวดเร็วมาก ใครคิดไม่ดีขึ้นที่ใดขณะใดเป็นได้การทันทีแทบทุกครั้ง ฉะนั้นเวลาอยู่กับท่านต่างองค์ต่างระวังสำรวมอินทรีย์อย่างเต็มที่ ไม่เช่นนั้นต้องโดนแน่ไม่มีทางปิดบังหรือหลีกเลี่ยงได้ บางครั้งมีพระบางองค์คิดเรื่องท่านดูอยู่โดยลำพังตนเอง เหตุที่จะคิดก็เพราะกลัวท่านมาก พอมาหาท่าน ท่านเริ่มตอบปัญหาทันทีว่า แทบทุกสิ่งไม่ว่าอาหารหรือที่อยู่เครื่องใช้สอยนุ่งห่มต่าง ๆ ก่อนจะสำเร็จรูปมาใช้ประโยชน์ได้ต้องผ่านการจัด การทำ การหุง การต้ม การฟืน การตาก การเลื่อย การไส การปัก การทอ มาอย่างเต็มที่มิใช่หรือ อยู่ ๆ ก็สำเร็จรูปออกมาให้อยู่กินใช้สอยอย่างสบายไปเลยอย่างนั้นไม่เคยมี เพราะโลกนี้เป็นโลกสร้างอยู่สร้างกิน มิใช่โลกนอนอยู่เฉย ๆ แล้วเกิดมาเอง

เห็นแต่คนตายเท่านั้นเองที่นอนอยู่เฉย ๆ ไม่ต้องทำอะไรทำกิน ไม่ต้องดัดแปลงแต่งมรรยาท ความประพฤติ ไม่ต้องมีครูอาจารย์ดูล่าสั่งสอน ก็เรายังไม่ตายและยังแสวงหาครูอาจารย์ให้อบรมสั่งสอนอยู่ แต่แล้วกลัวอย่างไม่มีเหตุมีผล และคิดว่าท่านดูท่านด่า ถ้าท่านไม่ว่าอะไรเลยก็จะคิดไปว่าท่านไม่สั่งไม่สอน ก็ยิ่งจะร้อนเข้าไปอีก เลยไม่มีอะไรพอดี มีแต่เรื่องคิดแบบโดดขึ้นโดดลง ทำนองวานรตัวโดดอยู่บนกิ่งไม้ โดดไปโดดมาถูกกิ่งไม้ผู้ก่ลงนอนกับพื้นเท่านั้นเอง เราจะเอาแบบไหน จะเอาแบบโดดกิ่งไม้ผู้ หรือจะเอาแบบพระผู้มีครูอาจารย์คอยบอกกล่าวสั่งสอน บางทีตามเจ้าของต้นเหตุเสียเอง เพื่อได้สติ ระลึกรู้ตัวว่าได้คิดอย่างไรไปบ้าง บางครั้งก็อธิบายเปรียบเปรยไปธรรมดา แต่รวมแล้วเพื่อเจ้าตัวได้ระลึกในสิ่งที่คิดไปแล้วนั้นว่า ไม่สูญหายไปไหน ยังกลับมาให้เจ้าของได้ฟังอีก ทั้งยังได้รู้ความผิดถูกของตัว คราวต่อไปจะได้ระวังสำรวม ไม่คิดแบบเปิดเปิงไปถ่ายเดียว

บางครั้งท่านเทศน์อย่างเผ็ดร้อน และในบางขณะยังได้ยกเอาองค์ท่านออกเป็นหลักฐาน ในทางความเพียร เกี่ยวกับความเด็ดเดี่ยวอาจหาญไม่กลัวตายก็มี เพื่อปลุกใจบรรดาศิษย์ให้มีกำลังใจ โดยเทศน์เป็นเชิงว่า ถ้าใครกลัวตายเพราะความเด็ดเดี่ยวทางความเพียร ผู้นั้นจะต้องกลับมาตายอีก หลายภพหลายชาติไม่อาจนับได้ ส่วนผู้ใดไม่กลัวตายผู้นั้นจะตัดภพชาติให้น้อยลงถึงกับไม่มีภพชาติเหลืออยู่ และผู้นั้นแลจะเป็นผู้ไปไม่กลับหลังมาหาบทุกซีก ตัวผมเองสลบไปถึง ๓ หน เพราะความเพียรกล้าเวทนาทบทม ยังไม่เห็นตายและยังรอดมาเป็นอาจารย์สอนหมู่คณะอยู่ได้ หมู่เพื่อนทำความเพียรยังไม่ถึงขั้นสลบไหลเลย ทำไมจึงกลัวตายกันนักหนาเล่า ถ้าไม่ตายไปพักหนึ่งก่อนก็น่ากลัวไม่เห็นธรรมชาติอัศจรรย์

ใครจะเชื่อหรือไม่ผมก็ได้ทำมาอย่างนี้ รู้เห็นธรรมมาบ้างตามกำลังก็ด้วยวิธีนี้ แล้วจะให้สอนหมู่คณะว่าค่อยเป็นค่อยไปนะ ฉันทให้มาก นอนให้มาก ชี้แจงให้มาก ก็เลสจะไต่กลัว อย่างนี้ผมสอนไม่ได้ เพราะไม่ใช่ทางกิเลสจะกลัว นอกจากมันจะหัวเราะเยาะเอาวันยังค่ำ ว่านี่กว่าพากันมาทำความพากเพียร แต่แล้วทำไมจึงพากันมานอนตายอยู่อย่างนี้ ทั้ง ๆ ที่ยังหายใจอยู่ หรือพระพวกนี้พร้อมกันตายด้วยทั้งยังมีลมหายใจอยู่อย่างนี้เท่านั้น ไม่มีอะไรน่าชมเชย